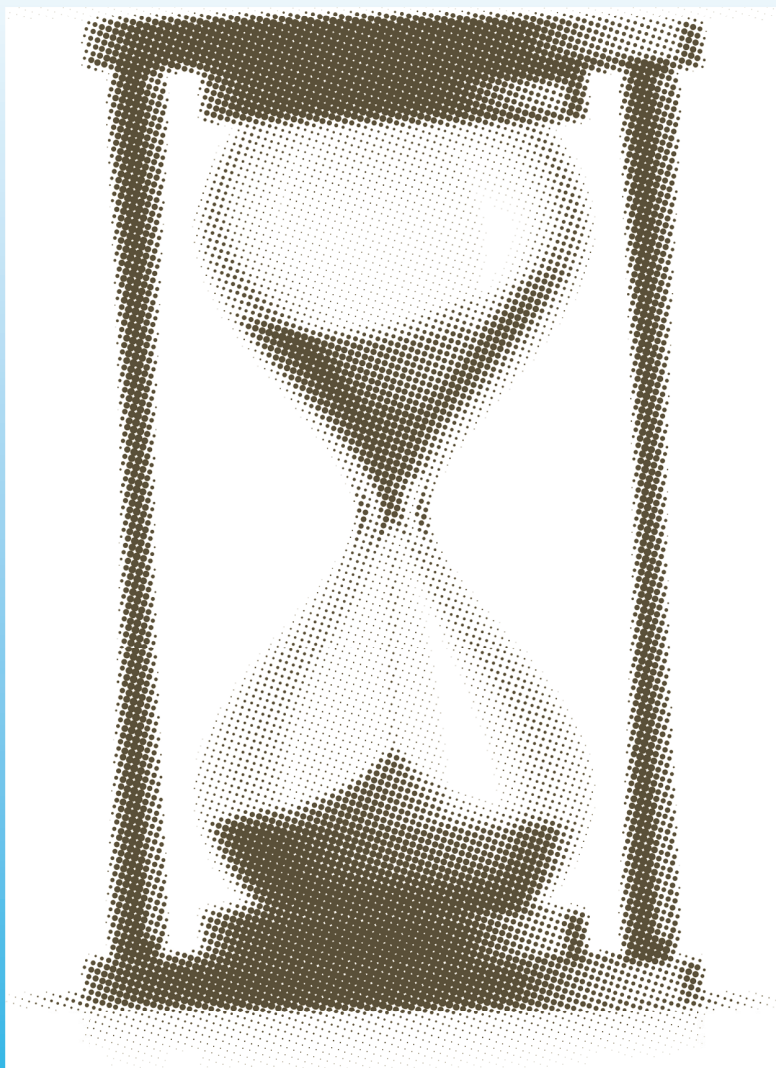

Zgodovinski časopis

HISTORICAL REVIEW

ZČ | Ljubljana | 71 | 2017 | št. 1-2 (155) | str. 1-302

Simon Malmenvall, *Beseda o postavi in milosti metropolita Hilarijona kot primer osmišljanja preteklosti v Kijevski Rusiji* • Maja Lukanc, *Ana Celjska (I. del)* • Nataša Golob, *Srednjeveški pergamentni fragmenti v knjižnih vezavah* • Tomaž Lazar, *Oborožitev slovenskih dežel v začetku 16. stoletja: münchenski rokopis Cod.icon. 222* • Tanja Gomiršek, *Vrste zakupnih pogodb v Goriških brdih v prvi polovici 19. stoletja* • Mateja Ratej, *Vojna po vojni – ljubezenski trikotnik Antona Bračka leta 1920* • Izidor Janžekovič, *Mnogo hrupa za nič (I. del): Potek in ozadje odkritja »staroslovanskega svetišča« na ptujskem gradu* • Sašo Jerše, *Slovenski kraji spomina pojmi, teze in perspektive zgodovinskih raziskav*

Zgodovinski časopis

HISTORICAL REVIEW

ZČ | Ljubljana | 71 | 2017 | št. 1–2 (155) | str. 1–302

Izdaja
ZVEZA ZGODOVINSKIH DRUŠTEV SLOVENIJE
Ljubljana

GLASILO ZVEZE ZGODOVINSKIH DRUŠTEV SLOVENIJE

Mednarodni uredniški odbor: dr. Tina Bahovec (SI), dr. Bojan Balkovec (SI) (tehnični urednik), dr. Rajko Bratož (SI), dr. Ernst Bruckmüller (AT), dr. Liliana Ferrari (IT), dr. Ivo Goldstein (HR), dr. Žarko Lazarević (SI), dr. Dušan Mlacović (SI) (namestnik odgovornega urednika), dr. Božo Repe (SI), dr. Franc Rozman (SI), Janez Stergar (SI), dr. Imre Szilágyi (H), dr. Peter Štih (SI) (odgovorni urednik), dr. Marta Verginella (SI), dr. Peter Vodopivec (SI), dr. Marija Wakounig (AT)

Za vsebino prispevkov so odgovorni avtorji, prav tako morajo poskrbeti za avtorske pravice za objavljeno slikovno in drugo gradivo, v kolikor je to potrebno. Ponatis člankov in slik je mogoč samo z dovoljenjem uredništva in navedbo vira.

Redakcija tega zvezka je bila zaključena 20. aprila 2017.

Prevodi: Saša Mlacović (angleščina)

Oblikovanje in oprema: Vesna Vidmar

Sedež uredništva in uprave: Oddelek za zgodovino Filozofske fakultete v Ljubljani, Aškerčeva 2, 1000 Ljubljana, Slovenija, tel.: (01) 241-1200, e-pošta: info@zgodovinskicasopis.si; <http://www.zgodovinskicasopis.si>

Letna naročnina: za leto/letnik 2017: za nečlane in zavode 32 €, za društvene člane 24 €, za društvene člane – upokojence 18 €, za društvene člane – študente 12 €. Cena tega zvezka v prosti prodaji je 16 € (z vključenim DDV).

Naročnina za tujino znaša za ustanove 45 €, za posameznike 35 € in za študente 25 €.

Plačuje se na transakcijski račun: SI 56020 1 000 12083935
Zveza Zgodovinskih društev Slovenije, Aškerčeva 2, 1000 Ljubljana, Slovenija
Nova Ljubljanska banka, d.d., Trg Republike 2, 1520 Ljubljana LJBASI2X

Sofinancirajo: Publikacija izhaja s finančno pomočjo Javne agencije za raziskovalno dejavnost RS

Prelom in tisk: ABO grafika d.o.o., Ljubljana, maj 2017

Naklada: 780 izvodov

Zgodovinski časopis je evidentiran v naslednjih mednarodnih podatkovnih bazah: Scopus, European Reference Index for the Humanities (ERIH), Historical Abstracts, International Bibliography of the Social Sciences, ABC CLIO, America: History and Life, Bibliography of the History of Art, Ulrich's Periodicals Directory, Russian Academy of Sciences Bibliographies.

<http://www.zgodovinskicasopis.si>
info@zgodovinskicasopis.si

ISSN 0350-5774	
UDK	949.712(05)
UDC	

BULLETIN OF THE HISTORICAL ASSOCIATION OF SLOVENIA (HAS)

International editorial Board: Tina Bahovec, PhD, (SI), Bojan Balkovec, PhD, (SI) (Technical Editor), Rajko Bratož, PhD, (SI), Ernst Bruckmüller, PhD, (AT), Liliana Ferrari, PhD, (IT), Ivo Goldstein, PhD, (HR), Žarko Lazarević, PhD, (SI), Dušan Mlacović, PhD, (SI) (Deputy Editor-in-Charge), Božo Repe, PhD, (SI), Franc Rozman, PhD, (SI), Janez Stergar (SI), Imre Szilágyi, PhD, (H), Peter Štih, PhD, (SI) (Editor-in-Charge), Marta Verginella, PhD, (SI), Peter Vodopivec, PhD, (SI), Marija Wakounig, PhD, (AT)

The authors are responsible for the contents of their articles, they must also secure copyrights for the published photographs and figures when necessary. Reprints of articles, photographs, and graphic material are only allowed with explicit permission of the editorial office and must be cited as sources.

The editing of this issue was completed on April 20th 2017.

Translated by: Saša Mlacović (English)

Design: Vesna Vidmar

Headquarters and Mailing Address: Oddelek za zgodovino Filozofske fakultete v Ljubljani, Aškerčeva 2, 1000 Ljubljana, Slovenia, phone: +386 1 241-1200, e-mail: info@zgodovinskiasopis.si; <http://www.zgodovinskiasopis.si>

Annual Subscription Fee (for 2017): non-members and institutions 32 €, HAS members 24 €, retired HAS members 18 €, student HAS members 12 €.

Price: 16 € (VAT included).

Subscription Fee: foreign institutions 45 €, individual subscription 35 €, student subscription 25 €
Transaction Account Number: SI 56020 1 000 12083935
Zveza Zgodovinskih društev Slovenije, Aškerčeva 2, 1000 Ljubljana,
Nova Ljubljanska banka, d.d., Trg Republike 2,
1520 Ljubljana LJBASI2X

Co-Financed by: Slovenian Research Agency

Printed by: ABO grafika d.o.o., Ljubljana, May 2017

Print Run: 780 copies

Historical Review is included in the following international databases: Scopus, European Reference Index for the Humanities (ERIH), Historical Abstracts, International Bibliography of the Social Sciences, ABC CLIO, America: History and Life, Bibliography of the History of Art, Ulrich's Periodicals Directory, Russian Academy of Sciences Bibliographies.

<http://www.zgodovinskiasopis.si>
info@zgodovinskiasopis.si

ISSN 0350-5774	
UDK	949.712(05)
UDC	

KAZALO – CONTENTS

Razprave – Studies

- Simon **Malmenvall**, *Beseda o postavi in milosti metropolita Hilarijona kot primer osmišljanja preteklosti v Kijeviski Rusiji*8–29
Metropolitan Hilarion's *Sermon on Law and Grace* as
an Example of Giving Meaning to the Past in Kievan Rus'
- Maja **Lukanc**, Ana Celjska (1. del)30–68
Anna of Celje (Part I)
- Nataša **Golob**, Srednjeveški pergamentni fragmenti v knjižnih vezavah70–105
Mediaeval Parchment Fragments in Bookbindings
- Tomaž **Lazar**, Oborožitev slovenskih dežel v začetku 16. stoletja:
münchenski rokopis Cod.icon. 222106–162
Armament of Slovene Lands in the Early Sixteenth
Century: The Munich Manuscript Cod.icon. 222
- Tanja **Gomiršek**, Vrste zakupnih pogodb v Goriških brdih v prvi
polovici 19. stoletja164–185
Types of Lease Contracts in the Goriška Brda Region
in the First Half of the Nineteenth Century
- Mateja **Ratej**, Vojna po vojni – ljubezenski trikotnik Antona Bračka
leta 1920186–206
A War after the War — Anton Bračko's Love Triangle of 1920
- Izidor **Janžekovič**, Mnogo hrupa za nič (1. del): Potek in ozadje
odkritja »staroslovanskega svetišča« na ptujskem gradu.....208–245
Much Ado About Nothing (Part I): the Course and Background
of the Discovery of the "Slavic Sanctuary" at Ptuj Castle.
- Sašo **Jerše**, Slovenski kraji spomina. Pojmi, teze in perspektive
zgodovinskih raziskav246–267
Slovene Realms of Memory (Les lieux de mémoire).
Concepts, Theses, and Perspectives of Historical Research

Zapisi - Notes

Latinka Perović, Srpska intelektualna i politička elita između Istoka i Zapada	270–274
Serbian Intellectual and Political Elite between the East and the West	

Jubileji – Anniversaries

Profesor dr. Peter Vodopivec – sedemdesetletnik	276–282
Prof. Phd. Peter Vodopivec - Septuagenarian	

V spomin - In memoriam

Hans-Dietrich Kahl (4. VI. 1920 – 30. IX. 2016) (Andrej Pleterski)	284–287
--	---------

Kongresi in simpoziji - Congresses, Symposia

38. zborovanje Zveze zgodovinskih društev Slovenije (Ravne na Koroškem, 28.-30. 9. 2016) (Ana Marija Lamut)	290–292
--	---------

Ocene in poročila - Review and Reports

Esad Kurtović, Konj u srednjovekovnoj Bosni (Ignacij Voje)	294–296
--	---------

* * *

Navodila avtorjem prispevkov za Zgodovinski časopis	298–301
Instructions for Authors	

Razprave

Izidor Janžekovič

Mnogo hrupa za nič (1. del): Potek in ozadje odkritja »staroslovanskega svetišča« na ptujskem gradu*

JANŽEKOVIČ Izidor, mag. arh. in univ. dipl. zgod., SI-2250 Ptuj, Sovretova pot 54, izidor.janzekovic@gmail.com

Mnogo hrupa za nič (prvi del): Potek in ozadje odkritja »staroslovanskega svetišča« na ptujskem gradu

Zgodovinski časopis, Ljubljana 71/2017 (155), št. 1-2, str. 208–245, cit. 226

1.01 izvirni znanstveni članek: jezik Sn. (En., Sn., En.)

Pred okvirno 70 leti je v drugi oziroma tretji številki Zgodovinskega časopisa potekala vroča diskusija, ki še danes ni razrešena. Gre za eno najbolj perečih vprašanj arheologije v Sloveniji, to je problem staroslovanskega svetišča na Ptuj. Avtor predstavi pester potek odkritja zloglasnega objekta v »podivjanih« povojnih letih v Jugoslaviji med velikimi arheološkimi izkopavanji na zahodnem platuju ptujskega gradu. Izkopavanja postavi v širši okvir povojne gradnje države in nacije (Jugoslovanov), ko so tudi arheologi in zgodovinarji pomagali postavljati novo državo na nove temelje.

Ključne besede: slovansko svetišče, srednjeveški stolp, srednji vek, pozna antika, Slovani, Ptuj, Jugoslavija, povojni čas, ptujski grad, arheološka izkopavanja

JANŽEKOVIČ Izidor, MA in Archaeology and BA in History, SI-2250 Ptuj, Sovretova pot 54, izidor.janzekovic@gmail.com

Much Ado About Nothing (Part I): the Course and Background of the Discovery of the „Slavic Sanctuary“ at Ptuj Castle.

Zgodovinski časopis (Historical Review), Ljubljana 71/2017 (155), No. 1-2, pp. 208–245, 226 notes

Language (Sn. (En., Sn., En.)

A still unresolved heated discussion took place nearly 70 years ago in the second and third issue of the Historic Review. It is one of the most controversial archaeological issues in Slovenia, i.e. the problem of the so-called Slavic sanctuary in Ptuj. Author presents the vibrant background of the discovery in the post-war Yugoslavia during the big archaeological excavations on the western plateau of the Ptuj Castle. Excavations are presented in a bigger context of the post-war (re)building of the state and nation (of Yugoslavs), as archaeologists and historians laid new foundations of new state.

Keywords: Slavic sanctuary, Medieval tower, Middle Ages, Late Antiquity, Slavs, Ptuj, Yugoslavia, post-war period, Ptuj Castle, archaeological excavations

* S to tematiko sem se najprej srečal pri pisanju diplomskega dela za arheologijo, nakar me je profesor Peter Štih spodbudil, da bi bilo vredno temo natančneje preučiti. Tako sem si to temo vzel za magistrsko nalogo, ki sem jo spisal pod mentorstvom Katarine Katje Predovnik. Pri nalogi mi je praktično kot somentor pomagal Andrej Pleterski. Vsem trem se iskreno zahvaljujem.

Uvod

»Naj hudič vzame vse skupaj,« je Josip Korošec zapisal v terenski dnevnik 25. junija 1947 na ptujskem gradu. Kaj je prignalo vodjo izkopavanj na zahodni planoti do roba, da je poslal vse k vragu? Med izkopavanjem so odkrili objekt, ki ga je Korošec interpretiral kot staroslovansko svetišče (odslej občasno Objekt). Hitro so se oglasili kritiki, ki so tej tezi nasprotovali in jo poskušali ovreč. Med njimi je bil najbolj glasen direktor mariborskega muzeja Franjo Baš, ki je zagovarjal stališče, da gre za negativ (srednjeveškega) stolpa.¹ Te tabu teme se strokovnjaki najraje na veliko ognejo ali pa njeno spornost omenijo le v opombi.

Kaj so torej tisto usodno jesen 1946 in potem poleti 1947 sploh počeli na zahodnem platoju? Zahodni plato ptujskega grada obkroža obzidje, na severu ga omejuje ogromna žitnica, na zahodu zahodni stolp, na jugu »vrtna hišica« oziroma južni pravokotni stolp, na jugovzhodu južni okrogli stolp in na vzhodu pobočje osrednje grajske kope. Površina »turnirskega prostora«² meri krepko prek 3.000 m², nadmorska višina je 255 m, to je okvirno 43 m nad reko Dravo in dobrih 10 m pod grajskim jedrom. Na severu je pobočje precej položno, na jugu in zahodu pa relativno strmo (sl. 1).

Slika 1: »Kraj zločina« - zahodni plato ptujskega gradu danes.³
 „Crime scene“ - the western plateau of Ptuj Castle today.

¹ Curk, *Sto zgodb*, 192-193.

² Turnirski prostor (*Turnierplatz*) je neoromantična skovanka iz 19. stoletja. Viri in dimenzije prostora ne potrjujejo teze, da bi se tukaj odvijale kakršnekoli igre ali turnirji. Na načrtih iz 17. stoletja se ta prostor že imenuje kot grajski park (*Schloschgarten*). Za obrazložitev in usmeritev se zahvaljujem Tomažu Lazarju.

³ Vir: http://gis.arso.gov.si/atlasokolja/profile.aspx?id=Atlas_Okolja_AXL@Arso (24.4.2017).

Problema se lotim celostno.⁴ Poslužujem se metode ameriškega antropologa Cliforda Geertza. Pri gostem opisu (*thick description*) nas zanima najmanjša podrobnost in navidez nepomembna malenkost. Tako s pozornim branjem (*close reading*) pridemo karseda blizu realni sliki dogodkov in razmeram na terenu.⁵ V bistvu gre za hermenevitično oziroma ideografsko metodo vživljanja (*Einfühlung*), ki zahteva večkratno poglobljen pretres virov, saj da razumeš del, moraš razumeti celoto in obratno.

Pomembno je namreč razumeti kontekst povojnih izkopavanj, da bi bolje razumeli, zakaj je do »problema« sploh prišlo (in zakaj problem ostaja). Korošec in ostali so izkopavali »z misijo« v novonastali državi, ki se je borila za svoj »življenjski prostor« pod (svobodnim) soncem po koncu druge svetovne vojne. Tako orišem povojno klimo s številnimi citati in krajšimi ekskurzi, da pokažem, kako plodno je bilo tedanje ozračje za razne »prestižne« interpretacije, ki so dosegle tudi državni in mednarodni vrh.

Bistvene informacije sem zraven arhivov prejel v pogovorih z Josipom Korošcem in Andrejem Pleterskim. Zgoraj omenjeni Korošec je istoimenski sin glavnega izkopavalca in je imel v času izkopavanj pet oziroma šest let, a se določenih prigod živo spominja. Pleterski mi je pomagal pri izdelavi diplomskega dela, a sem ga še enkrat prosil, da mi razjasni nekatere nejasnosti in me do določene mere usmeri; tudi sam poglobljeno raziskuje ta problem. Čeprav ne delimo stališča glede Objekta, sta bila pripravljena pomagati, za kar se jima zahvaljujem.

Članek sicer temelji predvsem na arhivskih virih. Večina arhivirane dokumentacije iz izkopavanj leta 1946 je v Zgodovinskem arhivu Ptuj (ZAP; Zbirka Muzejskega društva 1605-1961: škatli 4 in 7), za leto 1947 na Inštitutu za arheologijo SAZU (IZA; Poročila in terenski dnevniki: škatla 5; mapa Slovansko svetišče na Ptujem gradu). Pomembne informacije sicer relativno obrobni akterjev, ki pa mečejo dolgo luč na nekatere aspekte izkopavanj, sem našel v Informacijsko-dokumentacijskem centru ZVKDS (INDOK; mape za leta 1946-49, 1951, 1954-55), Arhivu Republike Slovenije (ARS; AS 231 Ministrstvo za prosveto: škatle 54, 60, 74, 76, 90, 92, 93, 115, 124, 152), Narodnem muzeju Slovenije (NMSlo; Spisi 1946-49)⁶ in Biblioteki SAZU.

Kljub vsem dodatnim pojasnilom in virom gre pri Objektu za eno tistih težav, pri kateri več bereš, manj veš oziroma so stvari manj jasne. Da ne bi izpadel preveč črnogled, je treba izpostaviti, da je bilo tudi veliko sodelovanja in smeha ter da so glede na »pionirsko« povojno razmere pravzaprav izvršili relativno zavirljivo delo, a so rezultati v večji meri nezanesljivi. Moram pa poudariti, da me ne zanima osebno, ampak strokovno in javno delovanje glavnih akterjev zgodbe. Tako to ni

⁴ S to temo sem se na kratko ukvarjal že v diplomskem delu: Janžekovič, *Začetki srednjeveškega Ptuja*, 25-32. V magistrskem delu sem se omejil samo na Objekt: Janžekovič, *Staroslovansko svetišče ali srednjeveški stolp*.

⁵ Geertz, »Z domorodskega zornega kota«.

⁶ Ločen del dokumentacije, predvsem fotografije izkopavanj in stanja na terenu ter nekaj merilnih zapisnikov Rudolfa Berceta, hrani posebej Arheološki oddelek Narodnega muzeja Slovenije.

napad *ad personam* oziroma *ad hominem*, ampak *ad modum operandi et pensandi*, torej takratnemu načinu dela in mišljenja.⁷

Izkopavanja Viktorja Skrabarja leta 1909

Na Ptuj in v neposredni okolici so s sistematičnimi arheološkimi raziskavami začeli konec 19. stoletja.⁸ Petoviono so preučevali že v letih pred ustanovitvijo Muzejskega društva leta 1893, najdbe pa so odnašali v takrat najbližji muzej *Joanneum* v Gradcu.⁹ Pravzaprav je ustanovitev muzeja posledica dejstva, da so ustanovitelji, člani turističnega Olepševalnega društva (*Verschönerungsverein*), želeli ohraniti arheološke artefakte »doma«.¹⁰ Na Ptuj so izkopavali arheologi t.i. dunajske šole, in sicer Balduin Saria, Walter Schmid¹¹ in Mihovil Abramič.¹² Najdbe je od leta 1903 dokumentiral domačin, notar in ljubiteljski arheolog Viktor Skrabar (1877-1938), ki je ostal do svoje smrti *spiritus agens* ptujskega muzeja.¹³

Prav Skrabar je bil prvi (arheolog), ki je zasadil lopato na zahodni planoti. Graščak grof Joseph von Herberstein und Proskau je na pobudo in prošnje številnih arheologov pogojno privolil v izkopavanje planote, da bi odkrili tam predvideno rimsko trdnjavo. Tako je mesec dni, od srede oktobra do srede novembra leta 1909, izkopavanja vodil Skrabar. Najprej je izkopal dva jarka na severnovzhodnem pobočju skozi zemljen nasip, a ni dobil odgovora o nastanku te obrambne konstrukcije.¹⁴

⁷ Da ne bi bežal od svoje, *per definitionem* subjektivne, pozicije: sem bolj pristaš teze, da gre za ostanke izkopanih temeljev stolpa. Tako bo morda bolj jasna selekcija virov in intenca pisanja.

⁸ Prva sistematična izkopavanja na Ptuj je med šolskimi počitnicami 1889 vodil graški gimnazijski profesor Franc Ferk (1844-1925). Jurkovič, *Zapuščina Franca Ferka*; Emeršič, *Raziskovalec, zbiralec in ohranjevalec*.

⁹ *Joanneum* si je pridržal pravico do »pomembnejših najdb« tudi po ustanovitvi ptujskega muzeja.

¹⁰ Vomer-Gojkovič, Kolar, *Archaeologia Poetovionensis*, 9-13; Mikl-Curk, *Zgodovina arheološkega raziskovanja*, 7-9.

¹¹ Predvojna »kolega« Saria in Schmid, generacijo starejša od naših akterjev, nista gojila pretirano toplega odnosa. Tako je pisal Schmid novembra 1946 Jožetu Kastelicu kot odgovor njegovi kritiki članka, v katerem »greste, ne z uma svitlim mečem, kar s kolom nad mene. Ne morem se temu dovolj začuditi. Ali ste kot učenec Baldvina Saria podedovali njegovo sovraštvo do mene? Ali veste, kaj je ta človek meni storil? Denunciral me je pri tukajšnji Gestapo kot nemški državi nevarnega človeka, ki se v Ljubljani druži z deutschfeindliche Gesellschaft, pri policiji v Mariboru in Ptuj me je pa denunciral kot nemškega špiona in organizatorja pete kolone, istotako pri deželni vladi v Ljubljani«; NMSlo 535/46.

¹² Abramič je ohranil tesne stike s Ptujčani tudi po drugi svetovni vojni, ko je prevzel vodstvo arheološkega muzeja v Splitu. Tako je prišel večkrat na ogled izkopavanj na gradu in preživel leta 1946 tam 21 dni. Še pred vojno je napisal temeljni katalog oziroma vodnik po ptujskih (rimskih) spomenikih; Abramič, *Poetovio: Führer*.

¹³ Lamut, *Ob stoletnici*, 14-15; Fran, Štirje ptujski lokalni zgodovinarji, 13-14.

¹⁴ Od 7. do 29. julija 1949 je tukaj (ponovno) izkopaval Josip Korošec (Sekcija za arheologijo Zgodovinskega inštituta SAZU) s pomočjo seminarja za arheologijo Filozofske fakultete v Ljubljani. V teh treh tednih je čez nasip naredil dva prereza, okvirno dva metra široka in deset metrov dolga. Oba prereza sta zajela srednji del nasipa, kjer je bil ta najboljše ohranjen. Po Ko-

Jarka mu je namreč zalivala voda, zato ni kopal do sterilne plasti. Odkril je nekaj puščičnih osti in poznorimskih novcev.¹⁵

Nato je kopal vzhodni del zahodne planote, kjer je imel graščak park z eksotičnimi rastlinami, zato je bil »poseg« pogojen z ohranitvijo le-teh. Zgornji sloj je bil do globine 75 cm v večji meri iz zemlje za izravnavo platoja s poznorimskimi novci, fragmenti opek in posod. Pod tem je bil sloj gline, ki je segal ponekod do treh metrov v globino in je bil poln ruševin zidu, tudi dveh marmornih stebrov. V tem sloju so odkrili 66 zgodnesrednjeveških grobov.¹⁶ Najdbe iz grobov je primerjal z grobiščem na Spodnji Hajdini, ki ga je izkopaval lekarnar F. Pollak dve leti poprej,¹⁷ (ponovno) objavil pa še Skrabar dve leti kasneje.¹⁸

Skrabar je naletel tudi na nekaj ostankov (rimskih) zidov, ki so bili globlji od grobov. Pri večini je šlo samo za posamezne večje nepovezane kamne, je pa naletel na globini 90 cm na večji del 80 cm širokega zidu iz lomljenca, ki je bil na zgornji ravni poravnan. Zid je na sredi prekinjen, kar bi lahko kazalo na vhod. Skrabar ni našel sledi estriha, je pa bil notranji predel na tem nivoju zapolnjen z močnim slojem gline. Z obzidjem in južnim stolpom bi lahko tvoril kvadrat, a bi za potrditev tega bila potrebna raziskava celotnega terena. Poudari še, da je ta zid starejši od pokopov, ker je bil grob 24 odkrit na zidu.¹⁹

Korošec je kasneje na podlagi Skrabarjevih skic in dnevnika²⁰ ter svojih izkopavanj rekonstruiral njegov način dela. Skrabar je kopal v obliki mreže rogov v raznih smereh, v širino največ 1 m, v dolžino pa različno (označeni na njegovem načrtu kot podolgovati pravokotniki). Prav zaradi tega je Korošec pravilno sklepal, da zemljišče ni dovolj preiskano, saj Skrabar ni kopal do sterilne plasti, in da so tukaj ostali še »nedotaknjeni grobovi«.²¹ Tako je jasno, zakaj se glede na številke grobov med »Skrabarjevimi« skeleti pojavljajo tudi »Koroščevi« grobovi.²² Delna (ne)raziskanost grobišča je bila eden izmed razlogov za ponovno povojno izkopavanje, a ključna motivacija je prišla z drugega naslova.

rošču je glede na »polnilo« šlo za pozni oziroma mladi fortifikacijski element, vsaj iz poznega srednjega, če ne zgodnjega novega veka. Korošec, *Raziskovanje nasipov*.

¹⁵ Skrabar, *Das frühmittelalterliche Gräberfeld*, 1.

¹⁶ Ibid., 1-15.

¹⁷ Pollak, *Pražgodovinske najdbe v ptujski okolici*.

¹⁸ Skrabar, *Frühmittelalterliche Gräberfunde in Unterhaidin*.

¹⁹ Skrabar, *Das frühmittelalterliche Gräberfeld*, 15-16.

²⁰ ZAP Viktor Skrabar, Pettau 1909: Izkopavanja – delovni dnevnik.

²¹ Korošec, *Poročilo o izkopavanju*, 6-7.

²² Korošec, *Nekropola na ptujskem gradu*, priloga. Tudi to delo in prilogo je treba uporabljati previdno. Večkrat se opisi grobov ne skladajo s katalogom, prav tako je kakšen grob v floris vrisan dvakrat (cf. grob 405). Za namig se zahvaljujem Špeli Vučak.

Kontekst in priprava izkopavanj Josipa Korošca po 2. svetovni vojni

Po deževni noči se je na hladno in oblačno soboto, 26. aprila 1941, okrog 9:30 v Mariboru za kakšno uro nenapovedano oglasil Adolf Hitler.²³ To je bila velika »čast«, če upoštevamo, da je bilo Hitlerjevo pojavljanje v (civilni) javnosti po izbruhu vojne izredno redko. Maribor je spadal v njegovo novo pridobitev, Spodnjo Štajersko, s čimer je povezan njegov »ukaz« štajerskemu gauleiterju Sigfriedu Uiberreitherju: »Napravite mi to deželo spet nemško!«²⁴ Pri tem ni šlo samo za prazno frazo, ampak za pravi politični program, ki je sprva vključeval množične deportacije slovenskih intelektualcev, kasneje pa so germanizacijo prilagodili oziroma jo izvajali s postopno akulturacijo in šolskim poukom.²⁵

Ta politični program je baziral tudi na delih nemških geografov, zgodovinarjev in arheologov, ki so redno sledili ali celo predhajali nacistični osvajalski stroj. Izpostavljam najbolj zloglasnega arheologa, ob katerega so se kasneje večkrat obregnili slovenski arheologi. Karl Dinklage (1907-1987) je vodil pra- in protohistorični del nacističnega Inštituta za koroške deželne raziskave (*Institut für Kärntner Landesforschung*) graške univerze, ki so ga ustanovili oktobra 1942 v Celovcu. Eksplicitna naloga inštituta je bila, da vodi in podpira nacistično ponemčevalno politiko oziroma da »razvije v neizpodbitni obliki ideologijo nemškega zahtevka po Gorenjski kot prostora prastare nemške naselitve.«²⁶

Dinklage je na primer začel članek tako: »Skozi ponovno pridružitve Spodnje Štajerske in večjega dela Kranjske v rajh je prišlo zelo staro nemško kulturno in naselbinsko območje iz slovanske tuje oblasti domov.«²⁷ Podobno je prej »dokazoval« za območje Češke oziroma Egerlanda (češ. *Chebsko*)²⁸ in kasneje za celotno Kranjsko.²⁹ Med drugim je leta 1943 vodil manjša arheološka izkopavanja na Bledu

²³ Ujeto na film in vključeno v nemška poročila *Die Deutsche Wochenschau* Nr. 558 (16. maj 1941), ki so javno dostopna na youtube. Mariboru in Špilju je posvečen kratek minutni odsek od 5:45 do 6:45. Za usmeritev se zahvaljujem Borisu Hajdinjaku.

²⁴ »*Machen Sie mir dieses Land wieder deutsch!*« Tega sicer ni izrekel v Mariboru, kjer ni imel javnega govora. Sam »ukaz« je izdal ob začetku ofenzive na Jugoslavijo 6. aprila 1941, kar potrjuje gauleiter v govoru dva dni po Hitlerjevem obisku, ko pravi, da mu je firer to ukazal že pred tremi tedni; *Marburger Zeitung*, 29. april 1941, 4.

²⁵ Hajdinjak, *Hitler v Mariboru*. Ferenc, *Okupacijski sistemi*.

²⁶ »*Das Institut wird ein wissenschaftspolitisches Instrument in der Hand der politischen Führung sein, durch vergleichende Forschung nach den Wurzeln und Lebensgesetzen die Ideologie des deutschen Anspruches auf das uralte germanische Siedlungsland Oberkrain auch sachlich unumstößlich zu begründen.*« Tako je bilo zapisano v uradnem glasilu ob nastanku inštituta, ki je sicer bil slovesno odprt 10. oktobra ob obletnici koroškega plebiscita: *Kärntner Zeitung*, 30. september 1942, 4. Wedekind, *The Sword of Science*, 117-119; Fazioli, *From First Reich to Third Reich*; Pleterski, *Dinklage, Karl*. O vplivu nacionalizma na arheološke interpretacije nasploh glej Novakovič, *O nacionalizmu v arheološki teoriji* in Mirmik Prezelj, *Sodobna sociologija*.

²⁷ »*Durch die Rückgliederung der Untersteiermark und großer Teile Krains ins Reich hat eine sehr alte deutsche Kultur- und Siedlungslandschaft aus slawischer Fremdherrschaft heimgefunden*«; Dinklage, *Frühdeutsche Volkskultur der Ostmark*, 235.

²⁸ Dinklage, *Frühgeschichte des deutschen Südostens*. Dinklage se je gibal na območju od Pariza do Krakova in od Berlina do Splita, baziral pa je v Münchnu.

²⁹ Dinklage, *Frühdeutsche Volkskultur in Kärnten*.

in sklenil, da so »*Kranjska in njene kasnejše marke že od časa preseljevanja ljudstev nemško poselitveno in kulturno območje.*«³⁰ Njegovih tez kasneje niso spodbijali samo arheologi, ampak so jih vehementno zavračali tudi v časopisju,³¹ kar kaže na daljnosežnost teh tez.

Kaj pa se je po Skrabarjevih izkopavanjih dogajalo na zahodni terasi ptujskega gradu? Med velikima vojnama Herbersteini niso dopustili arheoloških raziskav, zahodni plato pa so med drugo svetovno vojno preuredili v sadovnjak (sl. 2). Kljub temu so tukaj »postavali« arheologi. Balduin Saria je ob »priložnostnem izkopavanju« (*gelegentliche Grabung*)³² odkril nekaj rimskih marmornih skulptur. Med drugim se je živo spominjal odkritja kalote človeške glave v naravni velikosti, ki se je z ostalimi kosi izgubila.³³ Prav tako pa naj bi, sicer ne na zahodnem platoju, med urejanjem poti na južnem pobočju pod današnjim obzidjem naleteli na nekaj grobov.³⁴

Slika 2: Zahodni plato z osrednjega grajskega poslopja med izkopavanji oktobra 1946.³⁵
The western plateau from the central castle building during excavations in October 1946.

³⁰ »Kärnten und seine späteren Marken sind schon seit der Völkerwanderungszeit germanischer Siedlungs- und Kulturboden.« Ibid., 3.

³¹ *Naprijed*, Broj 40, 4.

³² Gre za jame, ki so jih kopali ob saditvi sadovnjaka marelic; Klemenc, *Ptujski grad v kasni antiki*, 7.

³³ Saria, *Korošec, Report*.

³⁴ Korošec, *Staroslovansko grobišče na ptujskem gradu*, 12.

³⁵ Rudolf Berce, neg. št. 2441; fotodokumentacija Arheološkega oddelka NMS.

Ptuj je drugo svetovno vojno preživel dokaj »neboleče«, ³⁶ še več, v Mestni Ferkov muzej so prišli artefakti in arhivalije iz zaplenjene državne lastnine (*narodna imovina*). Muzej je bil prenatrpan, zato je bilo »popolnoma nemogoče urediti zbirke«. ³⁷ Napisali so, da so zbirke »v poslednjih letih tako narasle, da je muzej prej podoben skladišču, kakor znanstveni ustanovi, o znanstvenem preučevanju v današnjih okoliščinah sploh ni mogoče več govoriti.« ³⁸ Prostorska stiska je bila resen problem še dolgo po koncu vojne, zato so zraven dominikanskega samostana, kjer si je muzej delil prostor s socialnimi stanovanji, poskusili pridobiti še cel grad. Le-tega so nacionalizirali leta 1945 in »pregnali« prejšnje lastnike iz rodbine Herberstein. Za upravnika ptujskega muzeja je bil v teh turbulentnih časih nastavljen »starinoslovec« in vse prej kot nesporna figura Anton Smodič (1905-1960).

Ptujčani so se zavedali enkratnosti povojnega časa. Tako so že poleti 1945 sklenili, da »se v prvi vrsti moramo zanimati za staroslovanske najdbe, ³⁹ kajti Ptuj zavzema prvo mesto v staroslovanski arheologiji Slovenije in ministrstvo forsira to stališče ter bo dalo izredne kredite za staroslovanska izkopavanja«. ⁴⁰ Na prvi seji ptujskega muzeja »v novi svobodni Jugoslaviji« 19. oktobra 1945 so bili prisotni »predstavniki oblasti«, ki so »pokazali razumevanje za pomen Ptuja,« potem ko je hotel »nacifašizem zatreti našo kulturno samobitnost in nas zbrisati s sveta... Dolžnost naša je, da se zanimamo za staroslovenske najdbe«. ⁴¹ Zavedali so se še geografske pozicije in igrali na karto »obmejnega mesta«, zato je skrb za ptujski muzej voda na mlin za »težnje, zahteve in pravice v narodnostnem oziru«. ⁴²

Prav tako se je za slovansko arheologijo izredno zanimala Sovjetska zveza oziroma Rusija, ki je bila v tem času še glavni zaveznik Jugoslavije. ⁴³ Muzej so želeli urediti po ruskem vzoru, da bi pokazali, »kako je povezan naš kmet s Slovani na severu, z Rusijo«; to se pravi, urediti etnografsko zbirko. »Prikažite v tem delu kmetško delo, običaje od zibelke do groba. Prikazati moramo materialno in duševno kulturo, ki jo je gojil naš kmet.« ⁴⁴ Ptuj je obiskal ruski učenjak C. M. Popov, profesor na Vinarski fakulteti v Moskvi. Posebej se je zanimal za leta 1937 ustanovljen Vinarski muzej, ki je bil edini take vrste na Balkanu. Za Vinarski muzej je bil

³⁶ Najhuje je Ptuj (kulturno) prizadelo zavezniško bombardiranje 4. januarja 1945, ko so praktično do tal porušili minoritsko cerkev.

³⁷ ZAP 003410. S podobnimi problemi se ptujski muzej in predvsem njegov arheološki del srečuje tudi danes.

³⁸ ZAP 003466.

³⁹ V virih se izmenično pojavljata izraza staroslovanski in staroslovenski brez očitne razlike v pomenu.

⁴⁰ ZAP 003411.

⁴¹ ZAP 003420-21. Takšne so bile sicer »dolžnosti« arheologije po celotni Jugoslaviji; Korošec, *Arheologija in nekatere njene naloge*; Novaković, *The „German School“*, 62-65; Novaković, *Historija arheologije*.

⁴² ZAP 003466-67; ZAP 003458-59.

⁴³ V Koroščevi objavi *Slovansko svetišče na ptujskem gradu* je zraven angleškega prevoda izšel tudi ruski povzetek. Knjiga je izšla pozimi ali spomladi 1948; že nekaj mesecev kasneje, natančneje po informbirojevskem sporu 28. junija, ruski prevod več ne bi bil »primeren«.

⁴⁴ ZAP 003422.

odločilen prav Smodič, ki je poskrbel, da je oktobra 1946, ko so bila izkopavanja na zahodnem platu ptujskega gradu v polnem zamahu, odprl vrata javnosti.⁴⁵

Smodič se je pogajal z upravnikom mariborskega muzeja Franjem Bašem (1899-1967) glede »izmenjave najdb«, potem ko se je tudi Maribor trudil postaviti na noge in postaviti stalne zbirke. Izmenjali naj bi najdbe iz ruškega mitreja, Pobrežja in Pošte, hranjene na Ptuj, za halštatske in rimske najdbe z grobišča na Hajdini ter staroslovanski nakit s Spodnje Hajdine, hranjene v Mariboru. Na Ptuj so konec leta 1945 pričakovali »kustosa za lapidarij«, Josipa Korošca (1909-1966). Konec marca 1946 je bil po inventarizaciji zbirk na gradu prav on predlagan za cenilca za izmenjavo. Če ne prej, se je tukaj prvič srečal z Bašem.⁴⁶

Za prvi prvi maj v novi mladi Jugoslaviji leta 1946 so pripravili posebno razstavo, ki so jo oglašali kot prvo staroslovansko razstavo v (severni) Sloveniji, po kateri je vodil novi kustos Korošec.⁴⁷ Predsednik ptujskega Muzejskega društva Franc Stiplovšek je v uvodnem govoru izjavil: »Ker prvič praznujemo praznik dela v svobodi, je treba pokazati, da slovenski narod biva na tej zemlji že stoletja in stoletja. V svojem znoju in trudu jo je obdeloval... Le grobovi so tulili in pričali naše žrtve. A še te grobove so nam v polpretekli dobi osporovali... Iz davno preteklih dni, ko so stopili naši pradedje prvič na naša tla, pa do danes sega ena sama dolga, nepretrgana veriga dela...«⁴⁸

Toda kljub domačemu »motivacijskemu materialu« za nova izkopavanja je bil ključni korak storjen v Zagrebu. Tam so spomladi 1946 na Medicinski fakulteti ustanovili posebni Antropološki zavod in sprejeli odločitev, da bodo raziskali eno staroslovansko nekropolo. Zato so predlagali ptujskemu muzeju, da spet preučijo nekropolo na zahodni terasi in če bi čas dopuščal, še tisto na Spodnji Hajdini.⁴⁹ Po-buda, vsaj uradna, za izkopavanje je torej junija prišla od predstojnika zagrebškega

⁴⁵ Otvoritvi v nedeljo, 20. oktobra 1946, je prisostvoval tudi Jože Kastelic, ki je bil udeležen v neprijetnem »incidentu«, za katerega se mu je naslednji dan opravičil sam Smodič. »Prosim Vas najlepše, da ne smatrate neprimerne nastopa onih dveh vsled vina preveč razpoloženih oseb za žalitev, ki mi je bila silno neprijetna ter nima nikakega javnega značaja, še manj pa z muzejem in Muzejskim društvom. Prizadeta tovariša se bosta Vam opravičila in tudi jaz prosim še enkrat, da jima oprostite«; NMSlo 420/46. Le-ta, »prizadeta tovariša« namreč, odvetnik in književnik Alojz Remec ter Zvonko Kozler, se mu opravičita na isti dan in natančneje opišeta prepri, ki je bil »glede izkopin na ptujskem gradu«; NMSlo 423/46. Kastelic je namreč nekaj dni pred tem, 16. oktobra 1946, napisal ostro kritiko izkopavanja.

⁴⁶ V tem času sta sodelovala prijateljsko. Tako je Korošec prosil Baša za pomoč pri objavi knjige *Staroslovanska grobišča v severni Sloveniji*, za kar se mu je Korošec zahvalil; Korošec, *Staroslovanska grobišča*, 127. Baš pa je prosil Korošca, če lahko Mariborčane, ki so načrtovali izlet na Ptuj, vodi skozi staroslovanski del razstave; ZAP 003512.

⁴⁷ Korošec se je pred vojno udeleževal in izobraževal v Beogradu, Vinči, Pragi in Münchnu, med vojno pa je deloval v Zemaljskem muzeju v Sarajevu. Decembra 1945 se je z družino vrnil v Slovenijo, kjer je dobil profesorsko mesto na gimnaziji v Ptuj in dodelitev kot kustos za Mestni Ferkov muzej.

⁴⁸ ZAP 003429. Kljub tem in podobnim visokoletnim pozivom se v Jugoslaviji nikoli ni razvila prava marksistična perspektiva v arheologiji, ampak je prevladovala kulturno-zgodovinska paradigma oziroma t.i. nemška šola; Novaković, *The »German School«*, 62-63.

⁴⁹ Ivaniček, *Staroslavenska nekropola u Ptuj, 7.*

zavoda Franjota Ivanička.⁵⁰ Slednji je tudi prvi, ki je 24. junija pisal Zavodu za zaščito in znanstveno proučevanje kulturnih spomenikov in prirodnih znamenitosti Slovenije (odslej Zavod)⁵¹ za dovoljenje.⁵²

Na Vidov dan je Zavod odgovoril zagrebškemu (antropološkemu) zavodu in dovolil izkopavanja.⁵³ Ker so predstavljala »izkopavanja staroslovenskih grobov za slovensko arheologijo nadvse važno in pomembno delo, je nujno potrebna navzočnost predstavnikov arheološkega oddelka Narodnega muzeja.« Prav takrat pa je Narodni muzej začel izkopavati prazgodovinske gomile v Stični, zato se izkopavanja na ptujskem gradu niso mogla začeti pred 20. julijem. Pooblastili so ravnatelja Narodnega muzeja Jožeta Kastelica kot referenta za arheologijo pri Zavodu, da je prevzel nadzor nad izkopavanji.

Ta redosled je posebej zmotil prav Kastelica, ker so se že predhodno dogovorili in postavili Zavod pred *fait accompli*. Nasploh je videti, da je bila arheološka strokovna struktura še v povojih, zato je večkrat prihajalo do takšnih »komunikacijskih šumov«. Tako je Zavod pisal ptujskemu muzeju,⁵⁴ da morajo tudi oni predložiti prošnjo za izdajo dovoljenja in navesti okviren program z načrtom izkopavanj. Še isti dan je dobil kustos Korošec od Zavoda pooblastilo za vodstvo izkopavanj v celoti.⁵⁵ Po koncu izkopavanj so bili dolžni predložiti dnevnik izkopavanja in pošiljati tekoča poročila.

Korošec, Ivaniček in Smodič so se 6. julija sestali na ptujskem gradu, dorekli okvirni načrt in si razdelili »jurisdikcijo«. Korošec je prevzel prazgodovino in staroslovanske najdbe, Ivaniček antropološko gradivo, Rudolf Bratanič⁵⁶ rimske ostanke in Smodič »eventuelne latenske najdbe«. Raziskati so nameravali predvsem »neraziskano in od Skrabarja površno prekopano zemljišče«.⁵⁷ Isti dan so pisali Zavodu in orisali načrt z okvirnim tlorisom.⁵⁸ Poleg deset članov zagrebške ekipe naj bi delalo še petnajst mladincev iz Ptuja in »čuvaj mitreja« Janez Gojkovič kot »predelavec«. Iz Zagreba bi pripeljali laboratorij za antropološke raziskave.

⁵⁰ Stiki so bili vzpostavljeni že prej, saj so že sredi aprila predvideli, da se bo poleti oziroma v počitnicah kopalo. Ivaniček je spomladi deloval kot vojaški zdravnik v Sloveniji, hkrati pa (topografsko) preiskoval staroslovanska grobišča na Štajerskem ter tako stopil v stik s ptujskim muzejem.

⁵¹ Že takrat so ocenili, da je ime predolgo, zato so ga krajšali kot Zavod ali klicali po starem »Spomeniški urad«.

⁵² INDOK 358/46.

⁵³ INDOK 369/46.

⁵⁴ INDOK 363/46.

⁵⁵ INDOK 364/46.

⁵⁶ Prav on je zaslužen, da ptujski muzej med vojno ni »izgubil« več predmetov, saj jih je leta 1944 skril v kripto dominikanskega samostana in jih rešil pred »evakuacijo« v Murau. Po vojni pa je inventariziral vso arheološko zbirko; Žižek, *Muzejsko društvo in arheologija*. Sicer je zaradi predvojnih in medvojnih aktivnosti do določene mere postal *persona non grata* za takratno oblast, zato je izgubil službo na gimnaziji. Za podatek se zahvaljujem Bojanu Djuriću.

⁵⁷ ZAP 008054.

⁵⁸ INDOK 399 in 400/46.

Zavod je 8. julija odgovoril ptujskemu muzeju in tudi njim uradno dovolil izkopavanja.⁵⁹ V tednu pred načrtovanimi izkopavanji je Smodič pisal Gradbenemu odseku Mestnega odbora za orodje, in sicer za sedem krampov, petnajst lopat in dve samokolnici.⁶⁰ Hkrati je prosil Glavni štab mladinskih brigad za »15 resnih mladincev« za izkopavanja na gradu – s temi udarniški delavci bi si bistveno znižali stroške. Z deli so nameravali pričeti v ponedeljek, 22. julija, ob 7h zjutraj,⁶¹ a se je zataknilo že na začetku.

Prva kampanja v letu 1946

Dela so se začela skromno. Najprej namreč niso dobili mladincev, saj so takrat med drugim ptujske mladinske oziroma »Leteče« brigade delale na regulaciji rečice Pesnice.⁶² Tako so morali delovno silo najeti (sprva štiri delavce, nato vedno več), kar je občutno podražilo izkopavanja. Hkrati še niso prejeli obljubljenih subvencije, ki jo je Ministrstvo za prosveto (odslej Ministrstvo) zagotovilo že 12. julija.⁶³ Dela so se zamaknila za dva dni in se polno pričela šele v sredo, 24. julija, ker je antropološka ekipa prispela z zamudo dan poprej popoldne. Smodič je prosil za živilske nakaznice⁶⁴ za člane zagrebške ekipe, ki bi naj ostali le dober mesec dni; ostali so dobre štiri mesece.

Do prvega poročila Zavodu 27. julija,⁶⁵ torej v treh dneh, so v južnem delu ob zidovju odkrili enajst skeletov s prdatki. Očitno je, da so kopali na več mestih hkrati.⁶⁶ Dalje so našli rimske zidove, fragmente spomenikov, opeke s pečati, keramiko in novce. Slab teden dni kasneje, 2. avgusta, so odkrili že 35 skeletov, bolj ali manj ohranjenih (osteološki material naj bi bil zelo »nagrižen«),⁶⁷ kar priča o veliki hitrosti del. Že takoj so začeli vabiti visoke (arheološke) goste na izkopavanja na Ptuj, med njimi Hrvata Viktorja Hofflerja in Zdenka Vinskega.

Nasploh sta Hrvaška in predvsem Zagreb pokazala izredno zanimanje za izkopavanja na ptujskem gradu. Ta izkopavanja naj bi služila kot odskočna deska za

⁵⁹ INDOK 405/46.

⁶⁰ ZAP 008062.

⁶¹ ZAP 008060. Glede na terenski dnevnik (IZA Terenski dnevnik 1946) in obračun ur (ZAP 003547), ki ga je vodil Korošec, je razvidno, da sta Bratanič in »predelavec« Gojkovič bila tri ure na terenu že v soboto, 20. julija. Verjetno sta pripravljala in merila teren ter odstranjevala vegetacijo.

⁶² Glej časopis *Vestnik: Glasilo OF za mariborsko oblast* v tem času, kjer se praktično v vsaki številki pojavi hvalnica »brigadam, ki gradijo našo domovino«.

⁶³ ZAP 008065.

⁶⁴ Kratek ilustrativni pregled poveljnega obdobja v *Slovenska kronika XX. stoletja*, poglavje Čas graditve, 92-189.

⁶⁵ INDOK 474/46. Stalnica teh poročil je, da so rezultati »presegli vsa pričakovanja«, da so odkrili »najbogatejše najdbe doslej« in da nujno rabijo dodatna (finančna) sredstva. Velikokrat so jim bili zneski odobreni, a se je kolesje birokracije zataknilo in teh zneskov niso dobili nakazanih še več tednov.

⁶⁶ Cf. grobove 67-78 v Korošec, *Nekropola na ptujskem gradu*, priloga.

⁶⁷ INDOK 488/46.

nadaljnje sodelovanje oziroma za »začetni štadij za nadaljnja vzajemna razširjena raziskovanja. V bližnji bodočnosti namerava zagrebška univerza in druge znanstvene ustanove, kakor muzeji in razni samostojni znanstveni zavodi organizirati širši znanstveni kolektiv za raziskovanje kulturne in biološke preteklosti Jugoslovanov in prejšnjih prebivalcev današnjih arealov naše cele domovine.«⁶⁸

Smodič je 4. avgusta pisal pismo prijatelju, verjetno prvemu povojnemu ravnatelju Zavoda, Franu Šijancu.⁶⁹ »Dragi! Da bi videl, kaj smo našli! Komaj sem napisal poročilo, že smo zadeli na nove najdbe. Vsega skupaj smo doslej izkopali 38 okostnjakov z izredno zanimivimi pridatki... Ležijo v zemlji okostnjaki, kakor sardine v škatlji... Biti jih mora na tem grobišču nekaj sto starih Slovencev. Izsledki v antropološkem delu so presenetljivi... Sedaj šele vidimo, kake blesavosti smo napisali pod vtisom študija nemških virov in vse naše znanje bomo morali na pošteno revidirati.«

Korošec je na veliki šmaren v (tretjem) poročilu ocenil, da hitrejši tek izkopavanja ovira težka zemlja, a da se »kljub temu izkopava z vso natančnostjo«.⁷⁰ Vsak predmet naj bi se natančno zabeležil, vsak (rimski) zid natančno izmeril in vnesel v plan, toda »cilji, katere zasledujemo na tem izkopavanju, so drugi, tako da v glavnem ne gremo za temi najdbami.« Do konca avgusta so odkrili 96 skeletov (skupno torej do groba 162), a jih je bilo v tem trenutku občutno manj kot na začetku.⁷¹ Med razlogi je dejstvo, da so takrat začeli izkopavati območje »rimske trdnjave«, kjer so segali zidovi tudi tri metre v globino. Če je Skrabar leta 1909 iskal trdnjavo in naletel na grobišče, so zdaj ob izkopavanju grobišča naleteli na rimsko »trdnjavo« in latensko oziroma »ilirsko« naselbino z več ognjišči.⁷²

Bistvena ovira v prvih mesecih izkopavanja so bila finančna sredstva oziroma njihovo pomanjkanje. Tako jim je po dveh tednih zmanjkalo denarja in bi morali že 10. avgusta končati izkopavanja, če Ivaniček ne bi namenil del svojega kredita (10.000 dinarjev) v skupne namene. Korošec in Smodič sta moledovala Zavod ter Ministrstvo za sredstva, ker niso mogli plačevati hrane delavcem.⁷³ Smodič je celo pisal Komitetu za umetnost in kulturo v Beogradu (odslej Komitet) ter opisal izkopavanja. Prepričani so bili, da bodo »mogli ovreči vse nemške in madžarske znanstvene trditve o bivanju Germanov in Obrov na teritoriji sedanje Jugoslavije«, a zato potrebujejo »izdatno finančno pomoč«.⁷⁴

⁶⁸ ZAP 008069.

⁶⁹ INDOK, ni oznake.

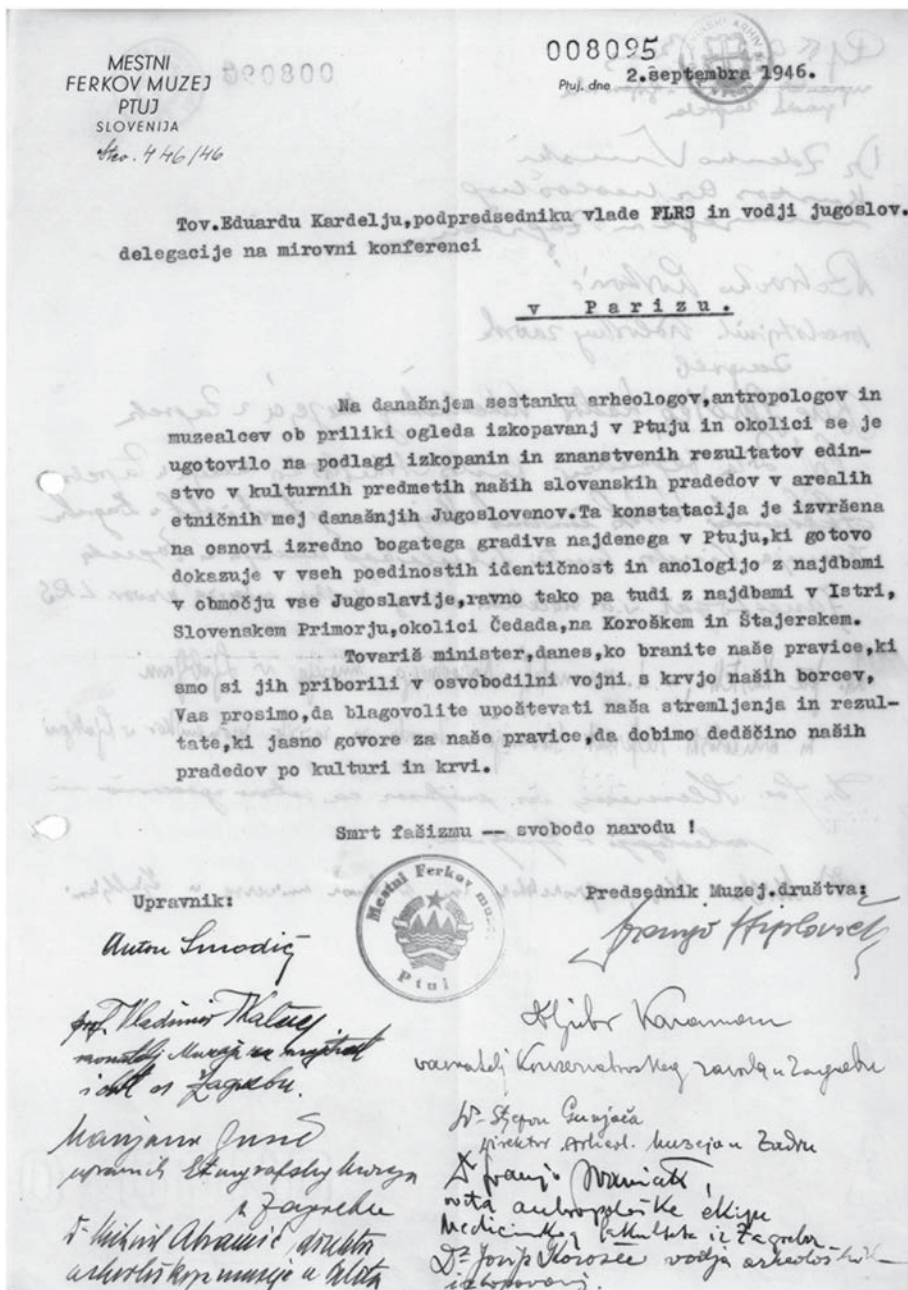
⁷⁰ INDOK 534/46.

⁷¹ INDOK 577/46.

⁷² Dular, *Severovzhodna Slovenija*.

⁷³ ZAP 008078-80. Šijanec je pisal 30. avgusta Rdečemu križu za 15 paketov za arheološko-antropološko ekipo na Ptuj. Rdeči križ je poslal pakete 3. septembra; INDOK 571 in 605/46. Rdeči križ je v bistvu delil pakete Združenih narodov (UNRRA), ki so vsebovali prepečenec, konzervo prešane šunke, konzervo prešane slanine, posušeno polenovko, rumen in rdečkast sir, zavitek prave kave, zavitek čaja, konzervirano mleko, pražene arašide, kikirikijevo maslo, mleko v prahu, marmelado ali džem, žvečilni gumi, zavitke čokolade ali kakava, sladkor v kockah in zavitkih, cigarete in ribji puding (sic!); Godina Golija, *Oblikovanje sodobnega potrošnika*, 99-100; podrobneje o pomoči UNRRA Ajlec, *UNRRA v Jugoslaviji in Sloveniji*.

⁷⁴ ZAP 008081.

Slika 3: Pismo s podpisniki poslano Kardelju v Pariz.⁷⁶

A letter with signers addressed to Kardelj in Paris.

⁷⁶ ZAP008095-96. Podpisniki so bili: Anton Smodič, Franjo Stiplovšek, Vladimir Tkalič, Ljubo Karaman, Stjepan Gunjača, Franjo Ivaniček, Mihovil Abramič, Josip Korošec, Marijana Gušić, Anton Bauer, Zdravko Luković, Andrea Berc, Zdenko Vinski, Ksenija Vinski, Ivica Dogmedžić, Aleksandar Širola, Jože Kastelic, Josip Klemenc, Milko Kos.

Naslednji dokument dobro ilustrira vzdušje in intenco izkopavanj. V začetku septembra je prišla delegacija direktorjev, kustosov in arheologov iz Hrvaške, kar je treba razumeti v okviru že omenjenega zanimanja Hrvatov za ta izkopavanja in vlogo Hrvaške med drugo svetovno vojno. Vrhunec tega obiska je bilo pismo, ki so ga poslali Edvardu Kardelju na pariško mirovno konferenco (sl. 3).⁷⁶ Tako so dva tedna kasneje v zahvali za gostoljubje in sodelovanje zapisali še, da »smo imali prilike da zajednički izrazimo svojo jednodušnost u obranu slavenskoga karaktera naših ugroženih krajeva potpisivanjem rezolucije upućene Jugoslavenskoj delegaciji na Mirovnoj konferenciji, na ruke ministra Kardelja... Ova ekskurzija nije nam donijela samo naučnu korist, nego je bila i spontana manifestacija slovensko-hrvatskog bratstva.«⁷⁷

Kastelic je po tem obisku ocenil, da je ptujsko staroslovansko grobišče postalo »največje v Sloveniji in morda Balkanu sploh«. Njegova ocena izkopavanj je, presenetljivo, v primerjavi s kasnejšimi tukaj še kar pozitivna. »Izkopavanja so strokovno povsem na višini... Morda bi bil potreben še nekoliko izčrpnější zapisnik profilov in stratigrafije.« Predlagal je tudi ustanovitev posebne katedre oziroma stolice na univerzi za »arheologijo in predzgodovino s posebnim ozirom na Balkan in Slovenijo«.⁷⁸ Na univerzi je takrat namreč še vedno deloval le arheološki seminar v okviru katedre za antično zgodovino s poudarkom na klasični arheologiji.⁷⁹

Ta obisk je Ptujčanom vlil potrebne samozavesti, zato so 5. septembra⁸⁰ pisali Josipu »Saši« Vidmarju, prvemu in edinemu predsedniku SNOS-a, za podporo s pojasnilom, da so »nedvomno potrdili, da (skeleti) spadajo h kulturi starih Slovencev, predvsem v belobrdski in ketlaški kulturni krog, to je 10. in 11. stoletje. Torej so bili ti kraji takrat naseljeni s Slovenci, nikoli Germani. V znanstveni literaturi se je zadnje deset let uveljavljalo ravno nasprotno, ko so razni nemški arheologi, predvsem Dinklage, trdili nasprotno.«⁸¹ V roku dveh tednov so prejeli krvavo potrebna finančna sredstva, in sicer 150.000 dinarjev; to se pravi, najprej so prejeli obljubo, za samo nakazilo so pa trepetali še kak teden.⁸²

Do 18. septembra so odkrili sto grobov, a večino v prvem mesecu izkopavanj. Kot rečeno, prišli so v ruševine »velikega rimskega poslopja z močnimi zidovi«.⁸³ Ker se je povečal obseg dela, beri začeli so izkopavati še na vzhodni polovici, so 19. septembra delo nastopili (nemški) vojni ujetniki (20), ki jih je priskrbel Franjo

⁷⁶ ZAP 008095-96. Poletje sta namreč ozračje v državi grela pariška mirovna konferenca in boj za zahodno mejo ter Trst.

⁷⁷ ZAP 008102.

⁷⁸ NMSlo 328/46. Pri tem je dodal, da bi bilo »na novo stolico najpripravnije imenovati dr. Koroška, ki bi bil s tem priključen neposrednemu znanstvenemu delu. Tak arheološki seminar bi se lahko hitro razvil v arheološki institut, od katerega bi potem imel tudi Ptuj svoje koristi.«

⁷⁹ Novaković, *Oddelek za arheologijo*, 49-50. Za pomoč in usmeritev se zahvaljujem Predragu Novakoviću.

⁸⁰ Še dan poprej je v osrednjem slovenskem časopisu izšel kratek prispevek o izkopavanjih; *Slovenski poročevalec*, 4. september 1946, 2.

⁸¹ ZAP 008097-98. Dinklage se je po vojni ukvarjal predvsem s socialno in ekonomsko zgodovino Koroške.

⁸² Do avgusta je izkopavanja kril ptujski muzej oziroma Ministrstvo za prosveto LRS, septembra pa Zagreb.

⁸³ INDOK 633/46.

Ivaniček.⁸⁴ Smodič, Korošec in Ivaniček so 23. septembra sklenili, da se izkopavanja nadaljujejo, dokler vreme dopušča. Želeli so namreč leta 1946 končati izkopavanja, da bi čim prej objavili rezultate. Najeti so želeli še več domačih delavcev, obdržali pa bi tudi vojne ujetnike (sl. 4).⁸⁵

Sredi septembra je torej slovenska vlada ptujskim delavcem odobrila dodatna sredstva, kar pa je po načelu *more money, more problems* pomenilo bolj podrobno kontrolo. Tako je Kastelic v imenu Zavoda pisal, da ker »*ste prejeli večjo podporo od SNOŠa, vas prosimo, da nam predložite program del*«. ⁸⁶ Hkrati je na začetku oktobra Kastelic (preko Ministrstva) na teren poslal delavca Narodnega muzeja, in sicer preparatorja Rudolfa Berceta, ter kustosa prehistoričnega oddelka Borisa Bačiča. Podrobno bi naj pregledala izkopavanja, kar je razburilo Korošca. Rezultat tega obiska je poročilo, ki ga povzemam v naslednjih odstavkih.⁸⁷

Delovni prostor so septembra razdelili na dva sektorja. V vzhodnem je bilo zaposlenih 20 ujetnikov, v zahodnem pa na petih mestih okrog 30 najetih delavcev. Število delavcev in ujetnikov ni bilo vsak dan enako,⁸⁸ ker so mnogi odhajali zaradi poljskih del. Civilni delavci so delali vsak dan od pol sedmih do pol enih, torej šest ur, vojni ujetniki še popoldan od treh do petih, torej osem ur.⁸⁹ Vselej se je delalo tako, da je eden kopal, za njim pa je stala skupina delavcev, ki je odkopani material v verigi odmetavala tri do deset metrov daleč.

Izkopi po Bercetu in Bačiču zaradi oblike niso dopuščali risanja presekov; le v skrajno severnem rovu zahodnega sektorja je bila oblika rova tako ravna, da bi bilo mogoče posneti neoporečen presek. Edine pokončne stene izkopov so bile pri zidovih, a vsi izkopi niso segali do sterilne plasti. Prekopan teren so z mlajšim materialom znova zasipavali in s tem zasipavali že izkopane dele rimskega zidovja. Vse meritve so se izvajale precej približno, zlasti merjenje višine.⁹⁰ Fotografirali niso, prav tako nista opazila, da bi na terenu risali. Kopali so od vzhoda proti zahodu,

⁸⁴ Ivaniček naj bi imel zagotovilo, da ujetnikov ni potrebno plačevati. Točno tri tedne kasneje, ko so že začeli razmišljati o koncu izkopavanj v tej sezoni, je zaprosil (in dobil) še dvajset do trideset ujetnikov. V primeru, da bi jih bilo treba plačati oziroma če bi prišlo do spremembe politike, bi jih kril iz svojega žepa; ZAP 008129-30.

⁸⁵ Komandant mariborskega 301. taborišča vojnih ujetnikov Anđelo Šverko je pisal 23. septembra, naj vsaj pet dni prej sporočijo, če bodo vrnili ujetnike, ker ne bo več prenašal, da jih kar pošljejo nazaj brez obvestila, in jih bo vračal nazaj na teren; ZAP 008116.

⁸⁶ ZAP 008117.

⁸⁷ NMSlo 379/46.

⁸⁸ Od 3-4 na začetku do 36 delavcev in od 20 do 47 ujetnikov na vrhuncu del oktobra.

⁸⁹ Civilni delavci so imeli mezdo 10, Bratanič in Gojkovič 12, Paola Korošec pa 15 dinarjev na uro. Tekom izkopavanj se je mezda za civilne delavce celo malo povečala, vojni ujetniki pa so bili sprejeti »pod predpisanimi pogoji«, to se pravi, da so delali za hrano in vodo. V obračunu ur bi naj bil sicer poseben seznam za vojne ujetnike (*»eventuelna dnina«*), a verjetno tega ujetniki sami niso nikoli prejeli. Ivaniček 10. oktobra 1946 na seji *»pojasni, da vojne ujetnike ne bomo plačali, kolikor ima on zagotovilo. Prosi, če bi smel vzeti še 20-30 ujetnikov in če nima muzej toliko denarja, je pripravljen, da jih on plača. Vzame se v znanje, vendar je treba poprej za nje preskrbeti stanovanje, posode za kuhinjo itd;«* ZAP 008129.

⁹⁰ Dnevnik (IZA Terenski dnevnik 1946) pokaže, da je res šlo predvsem za artefaktno usmerjena izkopavanja.

ker so glave skeletov ležale na zahodu in jih niso želeli poškodovati.⁹¹

Najdbe ob skeletih bi se naj pobirale, še preden je bil izkopan celoten grob. Nabirali naj bi jih na kupu, tako da so se mešale; z enega kupa so jih spravljali v papirnate vrečice, ki so jih opremili z oznako izkopa in z datumom. Najdbam slovanskega značaja so namenjali največ pozornosti, kar ni presenetljivo glede na intenco izkopavanja. Oznake prostorov so označevale precej obsežen prostor, npr. pol hiše.⁹² Našla sta precej »zavrženega materiala«, tako črepinj kakor kosti, kar je sicer bila praksa v slovenski arheologiji še dolgo po teh izkopavanjih, predvsem za manj vredne »mlajše« artefakte.

Dotok »antropološkega materiala« je začel usihati proti koncu avgusta po začetku del na območju »rimske trdnjave«, zato so sredi septembra začeli delo na vzhodnem sektorju. Da je Korošec načel novo partijo terena zaradi zahtev oziroma potreb antropološke ekipe,⁹³ se je zdelo Bercetu in Bačiču zelo sporno, še posebej zaradi poznega datuma in pičlih materialnih sredstev Krajevnega ljudskega odbora.⁹⁴ Po njunem bi bilo preudarnejše, da bi se dela omejila na zahodni sektor, vzhodni del pa bi načeli šele prihodnje leto oziroma takrat, ko bi bil ves zahodni del terena prekopan.

Slika 4: Nemški vojni ujetniki med delom in njihovi stražarji vojaki.⁹⁵
German prisoners of war at work guarded by soldiers.

⁹¹ Na teh lobanjah, izkopanih v letih 1946–47, se učimo tudi študentje arheologije pri predmetu Osteologija na Biotehniški fakulteti.

⁹² Tukaj kritizirata analizo prazgodovinskih plasti (Korošec, *Predzgodovinska naselbina*), s čimer se strinja tudi Janez Dular, *Severovzhodna Slovenija*, ki pravi, da pri opisanih skupnih najdbah ne more iti za zaključene celote.

⁹³ Ivaniček temu kasneje oporeka in pravi, da je prav zaradi antropoloških raziskav bila potrebna izredna pazljivost in počasnost pri delu, da ne bi poškodovali skeletov.

⁹⁴ Prav oni so namreč na vzhodni polovici zahodne terase želeli postaviti letno gledališče, kar se kasneje zaradi arheoloških izkopavanj ni zgodilo. Smo pa imeli učenci OŠ Olge Meglič nekaj let na turnirskem prostoru zaključne prireditve ob koncu šole, tako da je tradicija »turnirskega prostora« vendarle živela naprej.

⁹⁵ Rudolf Berce, neg. št. 2456; fotodokumentacija Arheološkega oddelka NMS.

Zaradi te kritike si je Kastelic skupaj z ministrom za prosveto Ferdom Kozakom ogledal izkopavanja 13. in 14. oktobra ter napisal krajšo, a še ostrejšo kritiko. Po njegovem se *»premalo pazi na profile, zelo malo riše in meri, fotografiranje se izvrši le izjemoma, vodja izkopavanja podaja izgovore, da ni na razpolago filmskega materiala. Kar se tiče merjenja in risanja profilov, izjavlja vodja izkopavanja, da je storil vse, kar je mogoče, da pa so profili nejasni zaradi raznih period gradnje v rimski dobi... Toda treba bi bilo prav zaradi tega napraviti soliden kontrolni jarek, ki bi pokazal situacijo nepomešanih plasti... Na rimske zidove se ne polaga nobena pozornost in se prehitro zasipajo. Izkopavanja se vrši na dveh krajih na ljubo antropološkemu materialu«*.⁹⁶

Korošec si je vsaj delno vzel to kritiko k srcu. Čeprav tega v sočasnih zapisnikih ni priznal oziroma zapisal, je verjetno prav takrat začel delati kontrolni oziroma poskusni jarek čez celotno najdišče, okvirno 31 m dolg in 1 m širok, na katerega je navezal drugega, ki je na severni strani planote vodil od vzhoda do zahoda.⁹⁷ Ta jarka se omenjata samo v njegovi zadnji objavi, povezani s ptujskimi izkopavanji; v sprotnih poročilih ali zapisnikih sej leta 1946 in 1947 se ne omenja. Pri tem jarku je zadel na prve ostanke Objekta. Iz skice Berceta in Bačiča je sicer razvidno, da bi lahko že prej naletel na »vzhodni« ali »južni hodnik«, a se mu je šele kasneje utrnilo, da gre za strukturo, ki je vkopana v »trdnjavico«.

Sredi oktobra je Brataniča, ki je dobil delo v Brežicah, v ekipi zamenjal profesor Josip Klemenc. Slednji je prevzel delo *»sporazumno z ljubljansko univerzo, ki je na teren poslala dijake [študente] arheologe, da si tam svoje znanje izpopolnijo«*; trije študenti so delo sicer nastopili šele novembra.⁹⁸ Je pa nastop Klemenca bistven za interpretacijo rimskih ostalin, kar pojasnim v poglavju o kritiki izkopavanj. Korošec pravi, da se težko dela zaradi mraza, pri čemer bi morali biti *»prsti mehki in ne trdi od mraza, ker drugače ne čuti raznega majhnega nakita«*.⁹⁹ Takrat so odločili, da se s prvim snegom izkopavanja končajo.

Konec oktobra je Ivaniček prejel odločbo Ministrstva, da morajo dela zaključiti do 1. novembra, kar je bila posledica kritik.¹⁰⁰ Dekan Medicinske fakultete v Zagrebu, Branimir Gušić, je 30. oktobra pisal Zavodu, da bi rad vedel razlog za prekinitev.

⁹⁶ INDOK 730/46. Ta kritika je završala med Ptujčani, o čemer priča zgoraj omenjeni incident ob otvoritvi Vinarskega muzeja (cf. op. 45).

⁹⁷ Ta drugi jarek je vodil *»naprej med obzidjem poantične trdnjave in nekim drugim antičnim zidom, ki teče od vzhoda proti zahodu skoraj vzporedno z obzidjem trdnjave. Rov se je končal pri slovanskem svetišču. Prvotno širino enega metra smo pozneje med zidovi toliko razširili, da smo tam preiskali celotni prostor. Poskusna rova sta pokazala, da se glavni del ilirske naselbine razprostira nemara na severnem delu grajske planote, dočim je bil južni del samo mestom naseljen; to domnevo so potrdila poznejša sistematična raziskovanja, ki so dokazala, da so ostali na južnem delu ohranjeni samo sporadično posamezni deli ilirske naselbine«*; Korošec, *Predzgodovinska naselbina*, 5-6.

⁹⁸ INDOK 813/46.

⁹⁹ ZAP 008131.

¹⁰⁰ Minister za prosveto Ferdo Kozak se je osebno oglasil oktobra in si ogledal ptujška izkopavanja. Takrat naj bi (po mnenju ptujške ekipe) rekel, da *»bi bilo dobro, da se dela z oziroma na slabo vreme po 1. novembru za letos prekinijo«*; INDOK Zapisnik 18. novembra. Ptujška ekipa je to očitno interpretirala le kot predlog.

Njemu je pisal Ivaniček in bi se izkopavanja lahko nadaljevala še novembra.¹⁰¹ Izkopavanja se z dnem vseh svetih niso končala, ker Smodič 3. novembra v rednem mesečnem poročilu Ministrstvu suvereno piše o poteku izkopavanj.¹⁰² Ni jasno, ali so ptujski arheologi odločbo Ministrstva namerno spregledali ali so jo spregledali po nesreči ali je sploh niso prejeli.¹⁰³

Sicer je to poročilo pomembno zato, ker se prvič eksplicitno omenja Objekt v sicer drugačni funkciji oziroma interpretaciji. Tako je Smodič dodal, da »*kar je najzanimivejše, je staroslovenska hiša v ruševinah rimske zgradbe*«. ¹⁰⁴ Gre za prvo omembo Objekta sploh.¹⁰⁵ Tukaj so izkopali dovolj, da so lahko ocenili, da gre za strukturo, ki je vkopana v »pozno-rimsko trdnjavo«. Logični zaključek je bil, da gre za slovansko strukturo. Ni pa še Korošec prišel do sklepa, da gre za staroslovansko svetišče.

Ker so šele kasneje ugotovili, da so med kopanjem tega poskusnega jarka naleteli na »svetišče« oziroma njegove »hodnike«, so »*popolnoma uničili severovzhodni del stene v širini 2,5 m*«. Tedaj so naleteli na temeljne severovzhodne vogalne kamne v profilu. Nato so prekinili delo na tem delu in začeli izkopavati južno od tega predela. Tukaj je na zahodni strani tik ob robu jarka Korošec odkril nove »*indice*«, zato je spet prekinil dela in prešel na odkrivanje znotraj svetišča, to je vzhodnega hodnika. Stena je bila tedaj ohranjena samo še do 1,25 m v višino od površine tlaka, ki je bil v tem delu »*iztrgan*«. ¹⁰⁶

Ministrstvo je torej 8. novembra pojasnilo Zavodu in Zagrebu, da je razlog za prekinitev izkopavanj s 1. novembrom »*izključno tehnično arheološke strani*«. Menili so namreč, da se v poznem letnem času ne more izkopavati »*brez kvare za pravilno in točno arheološko obdelavo zemljišča... Ministrstvo za prosveto je po svojih strokovnjakih ugotovilo, da se pri izkopavanjih zlasti zadnje čase ne gleda dovolj na to, da bi se razkopani teren vsestransko arheološko proučil, temveč da je vse delo usmerjeno preveč v iskanje izključno antropološkega gradiva*« (sl. 5).¹⁰⁷ Tako so, da bi se izognili »*nevarnosti naglice in površnosti pri izkopavanju, to za letos v zgoraj navedenem roku prekinilo*«. ¹⁰⁸

Nekdo je javil Ministrstvu, da se dela na Ptuju nadaljujejo, zato so 9. novembra poslali telegram upravniku Mestnega Ferkovega muzeja Smodiču, če so končali izko-

¹⁰¹ INDOK 783/46.

¹⁰² INDOK 813/46.

¹⁰³ Zelo verjetno je, da Ivaniček odločbe ni posredoval arheologom. On je namreč 24. oktobra na skupni seji zatrdil, da se je Kozak oglasil v Zagrebu in zagotovil, da naj se »*izkopavanja nadaljujejo do kraja*«, čeprav je dekan Gušić nekaj dni kasneje spraševal Zavod glede razlogov za prekinitev izkopavanja; ZAP 008137-38.

¹⁰⁴ INDOK 813/46.

¹⁰⁵ Terenski dnevnik, pisan s svinčnikom v precej težko berljivem Koroščevem rokopisu, je prav tukaj praktično neberljiv; IZA Terenski dnevnik 1946.

¹⁰⁶ Korošec, *Slovansko svetišče*, 16.

¹⁰⁷ ARS 14916/3. Pleterski navaja kot vzrok za prekinitev izkopavanj še očitek Korošču, da kot prazgodovinar ne more izkopavati starih Slovanov, ampak samo prazgodovinske plasti; Pleterski, *Inštitut za arheologijo*, 10.

¹⁰⁸ INDOK 825/46.

pavanja do 1. novembra, kakor je Ministrstvo naročilo.¹⁰⁹ Smodič je odgovoril čez tri dni, da so nehali kopati takoj, ko so 9. novembra (sic!) dobili obvestilo.¹¹⁰ Napol odkrite grobove je bilo treba do konca izkopati, ker ne bi preživel zime. Smodič piše naslednji dan še enkrat, da so »*vsa arheološka dela zaključena in delavci odpuščeni... Vojni ujetniki tov. dr. Ivanička čistijo le še prihode k stanovanjskim hišam*«. ¹¹¹

Če je Franjo Ivaniček centralna figura za začetek izkopavanj in nadaljevanje izkopavanj kljub uradni prekinitvi, je prav tako zaslužen za ponovno uradno dovoljenje za »zaključek izkopavanj«. Arheologi so se bolj kot ne sprijaznili s prekinitvijo, Ivaniček pa je preko ptujskega muzeja prosil Ministrstvo, hkrati je poslal pritožbo preko Medicinske fakultete in hrvaške vlade na zvezno vlado v Beograd.¹¹² Po njegovem je nujno treba nadaljevati dela, ker se je Zagreb zavezal s stroški selitve laboratorija. Naslednje leto namreč namreč ne bodo mogli sodelovati, ker bodo raziskovali v Makedoniji. Ta pritisk se je obrestoval, saj je »prvoborka« Vida Tomšič, predsednica Kontrolne Komisije LRS, pisala Ivaničku, da je odlok Ministrstva sicer utemeljen, a da naj se oglasi v Ljubljani.¹¹³

Morda je tukaj primeren prostor, da pojasnim morebitno motivacijo za njegovo delovanje. Da bi bolje razumeli motivacijo Ivanička, je namreč treba poznati njegovo medvojno delo in njegove »okostnjake v omari« (sl. 5). Leta 1942 je namreč gostoval na Inštitutu za antropologijo cesarja Viljema¹¹⁴ v Berlinu, kjer je študiral kot doktorski študent pri Eugenu Fischerju. Dve leti kasneje je objavil članek,¹¹⁵ v katerem je opisal rezultate antropometrične raziskave 248 učencev iz Mostarja v Bosni in Hercegovini (takrat del NDH). Ivaniček je sklenil, da so muslimanski in katoliški Hrvati v BiH predstavniki dela »*najčistejšega etničnega in rasnega elementa hrvaškega naroda*«. ¹¹⁶ Vsekakor v močnem nasprotju s tistim, kar je pisalo v pismu, ki so ga poslali Edvardu Kardelju v Pariz (sl. 3).

Tako je predvsem po zaslugi divjega lobiranja Ivanička in po uspešnem razgovoru z Vido Tomšič Ministrstvo 20. novembra dovolilo nadaljevanje izkopavanj po načrtih pod vodstvom obeh ekip »*do rednega zaključka dela v letošnjem letu*«. ¹¹⁷ Prekinitev je trajala le dober teden dni. Če bi tukaj izkopavanja obstala,

¹⁰⁹ INDOK prepis.

¹¹⁰ ARS 14916/7. Če se ni namerno delal neumnega, jih je torej obvestilo o končanju izkopavanj 1. novembra zgrešilo. V arhivih te »izvirne prepovedi« nisem zasledil, verjetno je res šlo za ustno prepoved.

¹¹¹ ARS 14916/6.

¹¹² INDOK 839/46.

¹¹³ Za nadaljevanje del se je, po Ivaničkovi zaslugi, zavzel tudi njen hrvaški kolega, Pavle Gregorić, predsednik Kontrolne Komisije NRH (Narodna Republika Hrvatska) in prav tako »prvoborec«. V Ljubljani se je oglasil še predsednik MLO Ptuj Drago Hasl, da bi prepričal Ministrstvo v dvig prepovedi; ZAP 008150.

¹¹⁴ Deloval znotraj Družbe cesarja Viljema, ki je združeval več inštitutov. Po vojni se je Družba leta 1946 preimenovala v Družbo Maxa Plancka (*Max-Planck-Gesellschaft*) in pod tem imenom deluje še danes.

¹¹⁵ Ivaniček, *Beiträge zur Anthropologie*.

¹¹⁶ Bartulin, *The Racial Idea*, 179-181; Weindling, *Racial Expertise*, 53.

¹¹⁷ ARS 14916/5. Ivaniček je o tem razgovoru poročal tudi ptujskemu muzeju. Med drugim je moral razjasniti ozadje prekinitve izkopavanj in nespoštovanje le-te; ZAP 008197-98.

»problema« Objekta oziroma svetišča ne bi bilo. Kastelic je takrat v pravem tonu pisal Smodiču, a ga tudi pograjal, češ da se je včasih z izkopavanji hitelo na račun antropologije, tehnična priprava arheološkega sektorja je bila šibka, niso upoštevali odločbe ministra.¹¹⁸

Slika 5: Okostnjaki v omarah oziroma antropološki laboratorij na ptujskem gradu.¹¹⁹
Skeletons in the cupboard or the anthropological laboratory at Ptuj Castle.

Na seji 27. novembra so na gradu med Smodičem, Korošcem, Klemencem in Ivaničkom sklenili, da se izkopavanja končajo 1. decembra. Antropološki material so predali zagrebški ekipi, ki bi ga naj v nekaj mesecih raziskala in obdelala v zagrebškem laboratoriju, nato pa napisala poročilo. Antropološka ekipa je še zapro-

¹¹⁸NMSlo 480/46. Jože Kastelic vendarle ni bil čisto objektiven opazovalec. V tem pismu se namreč opravičuje, češ da Narodni muzej želi te najdbe skoncentrirati v Ljubljani kot »last vsega naroda«, a da mu je to samo v premislek, ne pa kot ukaz. Prav tako se je skliceval na izjavo takratnega predsednika vlade Borisa Kidriča, ki bi naj 27. aprila 1946 v ljubljanskem muzeju (Narodni muzej) teoretično to izjavil za vse slovanske najdbe.

¹¹⁹Rudolf Berce, neg. št. 2438; fotodokumentacija Arheološkega oddelka NMS.

sila, da se ji prepusti osteološki material za proučevanje tudi prihodnje leto, kar so tudi storili, iz Zagreba pa so lobanje po analizah vrnili na Ptuj.¹²⁰ Od 1. decembra so se dela nadaljevala v arheološkem laboratoriju (konserviranje, restavriranje itd.).¹²¹ Drug drugemu so se zahvalili, Ivaniček pa je izjavil, da bo »*terensko delo v Ptuj u ostalo vsem članom ekipe v najlepšem spominu in v bodočnosti bodo vsak poziv na sodelovanje toplo pozdravili.*«¹²²

Klemenc je konec novembra ocenil delo arheološkega seminarja na Ptuj. Spremljali so ga trije študenti: Angelos Baš in Branko Marušič (skrbela za »*merjenje in čiščenje grobov*«) in France Stare (razni načrti in slike). Ugotovil je tri gradbene periode v rimskem sloju, od »*bazilike*« preko »*rimске trdnjave*« do »*slovanske naselbine*«, vkopane v rimsko trdnjavo.¹²³ V letu 1946 so prišli do groba številka 283, torej so v slabih petih mesecih dela odkrili 217 grobov, večinoma v prvem mesecu in v zadnjih dveh.

Kastelic je 30. decembra napisal kratko pregledno poročilo z glavnimi problemi ptujskih izkopavanj. Zavod in Narodni muzej sta dovolila izkopavanje, »*da se Ptuj ne bi čutil zapostavljenega.*« Po njegovem je potem sledila vrsta nekorektnosti s strani Ptuj. Pri izkopavanju se je zelo hitelo, meritve so se vršile slabo, fotografij je bilo malo, na rimske ostanke niso dovolj pazili, profile so slabo kontrolirali, v globino so šli premalo. Prav tako je ocenil vlogo Univerze oziroma Klemenca za negativno.¹²⁴

Po njegovem je bila napaka Ljubljane, da je bila ves čas v defenzivi in da se je zadeva reševala na več linijah – Ministrstvo, Zavod, Narodni muzej. Narodni muzej (Kastelic) je imel premalo pooblastil, Zavod (Šijanec) je Ptuj ščitil, Ministrstvo (Stane Mikuž, Janez Logar) je bilo vezano, ker ni hotelo spora z Zagrebom in je želelo »*afero*« zaključiti. »*V javnosti je nastal vtis, da se Ptuj u godi krivica, ker se bodo vse najdbe odpeljale v Ljubljano... Slovanske najdbe je treba koncentrirati v Ljubljani. Treba je urediti striktno arheološko kontrolo s pooblastili nad vso Slovenijo, ki jo more vršiti le Narodni muzej Slovenije.*«¹²⁵

Izkopavanja so se torej končala na soboto, 30. novembra, oziroma tako so vsaj vsi mislili. Dejansko se je decembra pod okriljem mrzlih in temnih noči en izkopavalec sam odpravljaj na ptujski grad in v lastni režiji »*nadaljeval*« izkopavanja. Po izkopavanju je namreč Korošec »*pri študiju staroslovanskega objekta*« *dobil »indic*«, da »*ni to navaden objekt, temveč da je to svetišče*«. ¹²⁶ Nikjer ne izpostavi, kaj ta indic je, a verjetno so to »*vogalni kamni*« in primerjava z Arkono,¹²⁷ ki je temelj njegove teze, ni pa najbolj jasno, kdo mu je ta indic posredoval oziroma kako je nanj naletel.

¹²⁰ Ivaniček, *Staroslavenska nekropola u Ptuj u*, 7.

¹²¹ ZAP 008164-67.

¹²² Dobra dva tedna prej je sicer med prekinitvijo izkopavanj jezno izjavil, da nikoli več ne bo zagovarjal sodelovanja s Slovenci; ZAP 008150-51.

¹²³ ZAP 008175-78.

¹²⁴ NMSlo 27/1-47.

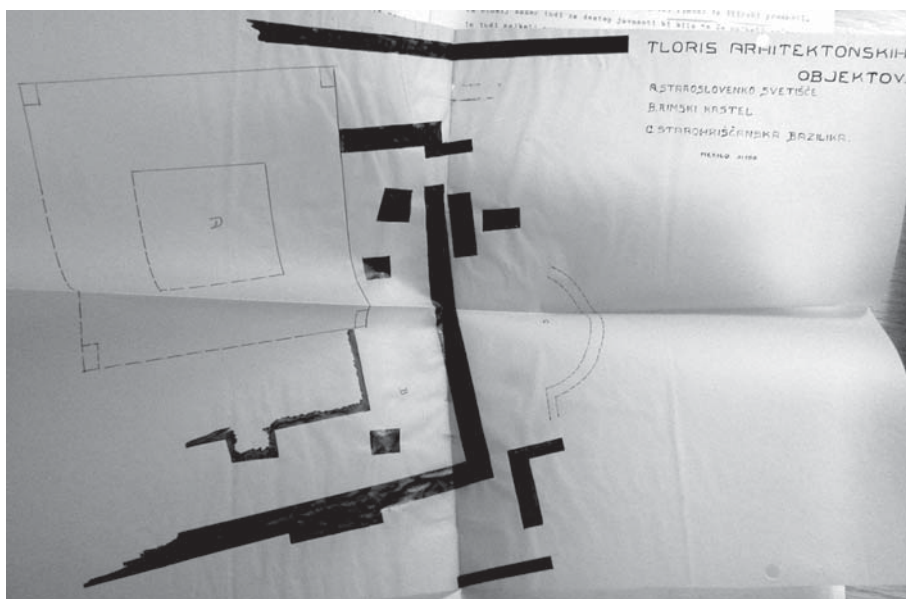
¹²⁵ NMSlo 27/1-47.

¹²⁶ IZA 258/47.

¹²⁷ O »*vogalnih kamnih*« oziroma »*kamnitih paketih*« (*Steinpackungen*) ter nezanesljivosti interpretacij izkopavanj na Arkoni, na katere se je zanašal Korošec, pišem v drugem delu.

Druga kampanja v letu 1947

Če sledimo Evangeliju po Luku,¹²⁸ je vodja iskal in tudi našel. Korošec je namreč šele po tem »odkritju« pisal 8. januarja Akademiji znanosti in umetnosti v Ljubljani (odslej Akademija) s skritim namenom. Piše, da je doslej molčal, ker je *»hotel znanost postaviti pred končno dejstvo«*. V rimskih ruševinah je namreč naletel na *»za vse nas najzanimivejši objekt, katerega smo sploh na našem ozemlju mogli pričakovati«*. Tako bi naj šlo za stavbo kultnega značaja, slovansko svetišče, *»edino te vrste v srednji in jugovzhodni Evropi«*, ki ga je primerjal z Arkono. Lansko leto ga ni odkril do konca, zato bi to leto nadaljeval. Potrebna pa bi bila večja sredstva, ki jih ptujski muzej ne more zagotoviti, zato je prosil Akademijo, da prevzame pokroviteljstvo in vodstvo nad izkopavanji.¹²⁹

Slika 6: Tloris, ki ga je Korošec vstavil v pismo predsedniku Akademije Franu Kidriču.¹³⁰
Ground plan, which Korošec enclosed to the letter to Fran Kidrič, president of the Academy.

¹²⁸ »Tudi jaz vam pravim: Prosíte in vam bo dano! Iščíte in boste našli! Trkajte in se vam bo odprlo! Kajti vsak, kdor prosi, prejme; in kdor išče, najde; in kdor trka, se mu bo odprlo« (Lk 11,9-10).

¹²⁹ IZA 258/47.

¹³⁰ Priloga k pismu IZA 82/47. Tukaj je že torej predvidel objekt, ki ga je imel v mislih. Verjetno je iskal vogalna kamna na zahodni polovici objekta in potrdil svoj sklep (sic!); še preden je bil Objekt odkrit do konca, je Korošec že imel v mislih njegov izgled. Temu se strokovno psihološko reče »potrjevanje pristranskosti« (*confirmation bias*), ko iščemo podatke oziroma dejstva, ki ustrezajo naši trditvi ali jih tako interpretiramo. Za tem ni trpel samo Korošec, ampak je splošna človeška hiba. Zato tudi na začetku izpostavljam svojo pozicijo.

Isti dan je pisal še predsedniku Akademije Franu Kidriču, ki se je oglašil na zahodni terasi v ponedeljek, 2. decembra 1946,¹³¹ a mu Korošec takrat še ni mogel povedati o tem »najzanimivejšem objektu« (sl. 6). Tako je na lastno pest »sam naprej raziskoval, kolikor sem mogel kopati brez vednosti kogarkoli [ponoči], ker dovoljenja za raziskovanje nisem imel, in tako sem prišel še do tistih par podatkov, ki so mi manjkali in ki bi mogli vzbuditi dvom«.¹³² Zato tudi piše, da bi se dela naprej odvijala, ker ne zaupa več Zavodu in Ministrstvu ter bi le z vodstvom Akademije lahko dela potekala relativno nemoteno. Medtem se je pozimi zrušil še ostanek »vzhodne stene«, ki je niso sami podrli ob »odkrivanju«.

Generalni sekretar Akademije, Fran Ramovš (1890-1952), po katerem se imenuje Inštitut za slovenski jezik Frana Ramovša, je potem prevzel pobudo (s strani Akademije) in pisal 22. januarja Ministrstvu glede arheologije v Sloveniji in še posebej izkopavanj na Ptuju. Želeli so namreč sporočiti izsledke čim prej tujini, zato je bilo predhodno poročilo že v pripravi s strani Korošca. Pri Akademiji so imeli v mislih posebno komisijo,¹³³ v katero bi pritegnili številne strokovnjake. Predlagal je, da bi Komisija prevzela vodstvo pri izkopavanjih v Sloveniji. Želeli so hitro pripraviti načrt za izkopavanja, da bi lahko začeli na Ptuju, ko bi vremenske razmere dopuščale, predvidoma meseca maja.¹³⁴

Nekje v tem času je pri Družbi sv. Mohorja v Celju izšel Korošček »odgovor« na nemške arheološke teorije o nemški poselitvi tega prostora v zgodnjem srednjem veku, to je monografija *Staroslovenska grobišča v severni Sloveniji*.¹³⁵ Predvsem je nasprotoval Dinklagejevi tezi, da so ta najdišča oziroma predvsem grobišča pripadala nemškim kolonistom.¹³⁶ Tako je napisal, da »je dosedanje teorije o velikem številu nemških doseljencev v naše pokrajine v X. in XI. stoletju zadel s temi odkritji nov udarec, saj prav ptujsko, za to dobo tipično grobišče najodločneje pobija te in take teorije«.¹³⁷

¹³¹ Takrat so se na ptujskem gradu oglasili predsednik Akademije Fran Kidrič, rektor Univerze Anton Melik, predsednik MLO Ljubljana Fran Albreht in profesor zgodovine Milko Kos; ZAP 008163.

¹³² IZA 82/47.

¹³³ Arheološka komisija pri Akademiji znanosti in umetnosti in Ljubljani (odslej Komisija). Predhodnica kasnejše Sekcije za arheologijo in današnjega Inštituta za arheologijo pri SAZU; cf. Pleterški, *Inštitut za arheologijo*. Izkopavanja na Ptuju so bila povod za nastanek Inštituta za arheologijo in Oddelka za arheologijo.

¹³⁴ ARS 259/47.

¹³⁵ To knjigo je v večji meri napisal že pred izkopavanji leta 1946, zato novih dognanj glede ptujskega grobišča razen okvirnega povzetka rezultatov na dveh straneh ni; o svetišču še ni govora.

¹³⁶ »Čeprav naj bi bile vse te razprave strogo znanstvene, se večkrat skrivajo za njimi povsem tendenciozni nameni. V tem pogledu prednjači z vrsto svojih člankov Dinklage«; Korošec, *Staroslovenska grobišča*, 57.

¹³⁷ Korošec, *Staroslovenska grobišča*, 126. Korošec je datiral grobišče v drugo polovico 10. in 11. stoletja. On je namreč ketlaško kulturo imel za bolj ali manj sočasno z belobrdsko. Ob to se je, dobronamerno, obregnil že njegov študent in praktikant na izkopavanju ter sin glavnega kritika, Angelos Baš. V kritiki te knjige se ne strinja s spodnjo mejo datiranja ketlaške kulture v čas okrog 950; Baš, *Dr. Josip Korošec*.

Dva meseca kasneje, 21. marca,¹³⁸ Ministrstvo odgovori z dopisom, da »arheološka komisija Akademije vodi arheološka izkopavanja v Sloveniji«. Muzejski svet (oziroma njegova arheološka sekcija),¹³⁹ ki je bil doslej zadolžen za izkopavanja, se je povezal s Komisijo. Akademija je prevzela vodstvo arheoloških izkopavanj v Sloveniji. V ta namen je Prezidij Akademije na seji 31. marca sklenil, da se ustanovi arheološka komisija in za člana sta bila določena redna člana Milko Kos kot vodja in France Stele. Kot znanstvena sodelavca sta bila »vpoklicana« Klemenc in Korošec, zvezo z Narodnim muzejem pa je držal Kastelic; 17. aprila je to izvedel še Korošec.¹⁴⁰

Kmalu za tem je pri Akademiji izšlo tudi Koroščevo *Poročilo o izkopavanju na ptujskem gradu leta 1946*, kjer je še vedno relativno suhoparno predstavil odkritje oziroma bolje rečeno delno odkritje Objekta.¹⁴¹ Recenzenta Stele in Kos podata že 3. marca 1947 mnenje o Koroščevem »Začasnem poročilu o izkopavanjih na ptujskem gradu v letu 1946«, 31. marca pa je sprejeto na seji Prezidija Akademije. Pri staroslovanskem svetišču podata v oklepaju, da je »po najinem mnenju zelo dvomljivo«.¹⁴²

Korošec je pisal 30. aprila Akademiji glede kreditov za izkopavanje. Na zasedanju Muzejskega sveta 27. januarja je dobil zagotovilo predstavnika arheološke sekcije tega sveta, ki ji je predsedoval Mikuž kot predstavnik ministrstva, za 400.000 dinarjev, ki jih je prispeval Komitet v Beogradu; tako so leta 1947 finančna sredstva prišla iz zveznega proračuna. Na seji 5. maja je bilo pri ministru za prosveto določeno, da se iz Narodnega muzeja na Ptuj pošlje kustosa Borisa Bačiča kot pomočnika in preparatorja Rudolfa Berceta kot tehničnega vodjo izkopavanja – jasno to ni bilo po godu Korošču.¹⁴³

Predдела so se začela 19. maja, izkopavanja pa predvidoma 25. maja.¹⁴⁴ Tudi tokrat se je zapletlo že na začetku, saj niso končali s »preddeli tehnične narave« (odvoz zemlje od lanskih izkopavanj), zato so dela začeli šele na začetku junija.¹⁴⁵ Dnevno je delalo povprečno 50 delavcev. Če so bili v prvi kampanji leta 1946 v

¹³⁸ Univerza je dan prej, 20. marca, imenovala Korošca za »izrednega profesorja za staroslovansko arheologijo v zvezi s prazgodovinsko arheologijo«. Že sredi decembra 1946 so Klemenc, Stele in Kos ocenjevali (strokovno delo) Korošca ter ga predlagali za izrednega profesorja. »Kolikega pomena so ta odkritja za staroslovansko zgodovino in za pobijanje maloovaževanja kulturne ostaline po starih Slovanih, bo pokazala znanstvena objava... Pred tem so se s tem problemom bavili le tujci...« Ciljali so na nemške arheologe »z Dinklagejem na čelu«, ki so te grobove razglašali za »nemške koloniste na naših tleh«; ARS ni oznake. Korošču so ponujali službo na univerzah v Zagrebu, Sarajevu in Skopju. Da ne bi izgubili pomembnega strokovnjaka, je uprava Filozofske fakultete na pobudo Steleta ponudila delovno mesto Korošču; Novaković, *Oddelek za arheologijo*, 49.

¹³⁹ Le-ta je bila kratkoživa in je delovala le prvih nekaj mesecev leta 1947 v okviru Muzejskega sveta, njen predsednik pa je bil Jože Kastelic; Pleterski, *Inštitut za arheologijo*, 14–16.

¹⁴⁰ INDOK 487/47; IZA 487/47; cf. Pleterski, *Inštitut za arheologijo*, 12–17.

¹⁴¹ Korošec, *Poročilo o izkopavanju*, 16.

¹⁴² IZA 260/47.

¹⁴³ NMSlo 96/1–47.

¹⁴⁴ IZA 133/47.

¹⁴⁵ IZA 116/47.

ospredju skeleti in staroslovansko grobišče, je zdaj žezlo prevzelo staroslovansko svetišče oziroma njegova zaščita, skeleti pa se komajda pojavijo v poročilih in zapisnikih sej, čeprav so jih odkrili skoraj sto, to je 94 (grobovi 284-377). Prvi skelet (284) se pojavi v Koroščevem terenskem dnevniku šele dober mesec dni po začetku izkopavanj, 2. julija.¹⁴⁶

Na prvi seji 3. junija so si delili naloge. Vodstvo je pripadlo Korošču, prav tako staroslovanska in prazgodovinska doba (v njegovi odsotnosti Paola Korošec), Rim je prevzel Klemenc, »ilirsko« dobo Bačič »*pod nadzorstvom Korošca*«, tehniško vodstvo je bilo poverjeno Bercetu. Slednji je ugovarjal, saj je Ministrstvo razdelilo naloge drugače. Korošec ni priznaval jurisdikcije Ministrstva, saj naj bi šlo za izkopavanja Akademije.¹⁴⁷ Tu je šlo očitno deloma za osebni spor deloma za spor glede jurisdikcije raznih institucij.¹⁴⁸ V vsakem primeru je v tistih letih zahodni plato ptujskega gradu postal »divji zahod«.

Ta trenja na terenu so še bolj evidentna v podrobnem poročilu s strani Berceta in Bačiča 4. junija za Kastelica. Zdelo se jima je, da Korošču »*hodita v nos*«. Berce je želel poleg rednih tedenskih sestankov tudi sprotno posvetovanje na terenu, kar pa Korošec »*kratkotomalo odkloni kot povsem nepotrebno*«. ¹⁴⁹ »*Dr. Korošec se dosledno izogiblje vsaki diskusiji o konkretnih tehničnih vprašanjih...*« Tako sta oba ocenila, da sta tukaj odveč in prosita za razrešitev s funkcije ter vrnitev v Narodni muzej. Poudarila sta tudi »*netovariško obnašanje napram njima*«. ¹⁵⁰ Korošec gotovo ni pozabil njunega obiska v prejšnjem letu, posledičnih kritik in prekinitev izkopavanj.

Korošec je ocenil, da so izkopavanja precej napredovala in da bi lahko bilo svetišče do konca junija odkrito. Namesto arhitekta Marjana Mušiča, ki je bil zadolžen za pripravo načrta za zaščito Objekta, a je bil službeno v Tirani, je zaradi »*zaščitne lope*« nad zidovjem prišel inženir in arhitekt Ivo Spinčič, kar je posebej zmotilo Korošca. Potek izkopavanj je oteževalo vreme. Teren je bil vedno razmočen, ker je pogosto deževalo ponoči. Od 3. do 15. junija je bilo pet deževnih dni, zato sta se zrušili še dve steni svetišča, celotni Objekt pa je bil poglobljen za približno 40 cm, južni hodnik pa za 1 m.¹⁵¹

¹⁴⁶ IZA Terenski dnevnik 1947.

¹⁴⁷ IZA 117/47.

¹⁴⁸ Akademija oziroma Ramovš je dovolil, da na gradu dela tudi 17 študentov, ki so bili dopoldne na terenu, popoldne v risalnici. Dobivali so seminarske naloge, na terenu pa so se »*podajale znanstvene razlage*«.

¹⁴⁹ NMSlo ni oznake.

¹⁵⁰ Isti dan napišeta še rokopisno pismo; NMSlo ni oznake. Menita, da gre za bitko med Akademijo in Ministrstvom. Kot primer, kako grdo ravna jo z njima, navedeta delovno namestitvev. Smodič je obljubil Bercetu sobo za merjenje in risanje na gradu (risalnica). Paola Korošec ga potem nažene iz te sobe, češ da se bo grad preurejal in da Smodič ni upravnik, temveč je to Korošec ter naj počakata, da se vrne iz Ljubljane. Naslednji dan napišeta še razglednico Kastelicu; NMSlo 96/4-47. »*Nimam besed!*« Omeni pa tudi, da pričakujejo obisk iz Ljubljane, a kaj več ne želi izdati – šlo je za danskega arheologa in arhitekta Einarja Dyggveja, ki pride (prvič) naslednji dan, 6. junija. Na grad ga je peljal Koroščev 6-letni sin Josip, saj sta bila oče in mati odsotna; Korošec 2016, osebno pojasnilo.

¹⁵¹ IZA 120/47, 121/47, 125/47.

Zdaj smo prišli do začetne točke oziroma uvodnega stavka, zato je kontekst malo bolj jasen. V tem ozračju, ko se je Objekt sesedal sam vase, je torej Korošec zapisal: "Naj hudič vzame vse skupaj." Napetosti je bilo čutiti na izkopavanjih tako leta 1946 kot 1947. Toda kaj je bilo posebnega na sredo, 25. junija 1947, da se je čutil dolžnega to zapisati v terenski dnevnik? Če postavim njegove besede v kontekst, je morda bolj jasno, kaj je imel v mislih. »Zopet zamujajo dijaki... Komitet nam bo poslal 20 arheologov... Nimam stanovanja niti hrane... Ne prevzamem več nobene odgovornosti. Naj hudič vzame vse skupaj...«¹⁵²

Še dan poprej, 24. junija, je Akademija poslala vabila strokovnjakom, da si osebno ogledajo izkopavanja na Ptuj. »Mednarodnim običajem sledeč Vas, spoštovani tovariš, vabi Akademija znanosti in umetnosti v Ljubljani, ako si blagovolite ogledati izkopavanja in v strokovnem oziru z imenovanimi profesorjema [Korošec in Klemenc] pretresti vprašanja, ki jih bodo izkopi stavili, posebno še domnevo, da gre tudi za ostanke enega izmed tako redkih staroslovenskih svetišč.«¹⁵³ Okvirno v tem času je Korošec sklenil napisati tudi posebno knjigo o svetišču, da bi vsem kritikom zaprl usta,¹⁵⁴ kot se njegov sin spominja, saj je slišal pogovor med staršema.¹⁵⁵

Zaradi teh izrednih (vremenskih) razmer in ker je želel ohraniti svetišče, je šel Korošec sredi junija v Celje h kiparju Milošu Hohnjecu, da se pogovori o zaščiti svetišča. Ni imel več potrpljenja, da bi čakal na načrt in odziv arhitekta Mušiča. Korošček oziroma Hohnječev načrt, ki ga je izvedel v roku nekaj mesecev, je bil naslednji.¹⁵⁶ Rekonstruiral bi porušeni zemljeni steni (»prekonstruirati z butano zemljo«), jih utrdil in »zaščitil«. Tukaj poudarjam, da nikoli niso imeli pred sabo kasneje opisanega Objekta v opisani obliki, ampak gre za kombinacijo Koroščeve rekonstrukcije in domišljije.¹⁵⁷

Nad luknjo oziroma »stenami« je krog in krog naredil varovalno močno armirano betonsko ploščo, ki je ležala deloma na stari zemljeni podlagi, deloma na novo butanih stenah. Popravljeni deli uničene zemlje so bili povezani in pritrjeni z 80 železnimi kavli, ki so ščitili ostalo steno pred razpadom. Da bi zaščitil vse zemljene stene in rimske zidove pred zamakanjem in podjedanjem vode, je vso notranjo površino 195 m² tlakoval z malimi granitnimi kockami in zafugiral z močnim betonom. Pod tem tlakom je napravil kanalizacijo z dvema jaškoma,

¹⁵² IZA Terenski dnevnik 1947. Josip Korošec je pisal dnevnik s svinčnikom, zato so prve strani praktično neberljive, druge s težavo. Pasus za 25. junij 1947 je med lepše berljivimi, a mi kljub temu ni uspelo vsega razbrati.

¹⁵³ MK – UZKB 831/47 (Ministarstvo kulture, Uprava za zaščito kulturne baštine, Zagreb). Gre za vabilo Akademije oziroma Ramovša Ljubu Karamanu na Konzervatorski zavod v Zagreb iz 24. junija 1947. Za pomoč pri iskanju se zahvaljujem Draženu Klinčiču. Karaman je odgovoril šele 2. oktobra, ker se je na Ptuj oglasil konec septembra (IZA 104/47).

¹⁵⁴ Ironično je prav ta knjiga verjetno sesula njegovo tezo, ker je privedla do Baševe kritike in posledično spodbudila »drugi« krog pretresov ideje Objekta kot svetišča.

¹⁵⁵ Korošec 2016, osebno pojasnilo. Tukaj moram opozoriti, da se (sin) Josip Korošec točnega datuma ni spomnil, a se je to moralo zgoditi pomladi ali poleti 1947, ker je jeseni knjiga že bila napisana.

¹⁵⁶ ZAP 003612-17.

¹⁵⁷ Tudi to je razlog, da opišem Objekt šele v drugem delu. Treba je vedeti, da ni »objektivnih« dejstev glede Objekta, na katere bi se lahko naslonili ali večinsko strinjali.

speljanima proti jugu in severu, kjer je napravil glavni odvodni kanal skozi južni obrambni zid v dolžini 16 m.¹⁵⁸

Po naročilu Kastelica si je izkopavanja leta 1947 večkrat ogledal Baš; prvič na začetku junija ob začetku del. Nikoli ni dobil Berceta ali Bačića, ampak samo »*cives petovienses*«. Po njegovem naj ne bila stalni del ekipe in »*tvoja legata menda precej samevata*«. Ni jasno, če je že tukaj (javno) izrekel kritiko Korošču na interpretacijo Objekta. Do rezultatov (svetišče) je skeptičen zaradi tlaka in »vsebine«. Še bolj skeptičen je bil do konzerviranja s cementom, medtem ko bi zaščitna stavba pokvarila »*izredno dovršeno kompozicijo gradu*«. ¹⁵⁹

Konec junija se je na gradu zbrala Komisija (Akademije) in vodstvo izkopavanja. Poudarili so nujnost sprotne konzervacije Objekta in Mušičeve izdelave načrta.¹⁶⁰ Mušič naj bi marca, pred odhodom v Albanijo, za načrt zaščitne stavbe zadolžil arhitekta Edvarda Ravnikarja, zato ne ve, zakaj je Zavod na Ptuj poslal Spinčiča. Jezen je bil, ker so vzeli Hohnjeca, ki je kipar in naj ne bi imel izkušenj s konzervacijo zidov. Ker pa Mušič ni želel sam nositi odgovornosti, je želel sestaviti (še eno) komisijo in odgovornost deliti.

Izkopavanja je leta 1947 financiral Beograd, zato je Komitet v začetku julija poslal na Ptuj okrog 20 arheoloških tečajnikov iz raznih jugoslovanskih muzejev iz Skopja, Beograda, Cetinja, Splita, Novega Sada, Zagreba, Sinja, Sarajeva, Reke.¹⁶¹ Tečajniki (arheologi) so prišli 9. julija in ostali kakšen mesec dni. Komitet je predvidel, da bodo imeli v Ptuj zagotovljeno stanovanje in hrano, a Korošec je trdil, da nimajo finančnih virov za kaj takega. Vsi tečajniki so delali dopodne na terenu, popoldne so imeli predavanja. Nasploh so bila ta izkopavanja oziroma Korošec v tem času zelo v čislih.¹⁶²

V nekaj tednih, do 10. julija, naj bi nad svetiščem že stala Hohnječeva zasilna provizorična streha, ki pa je prav tako hitro začela puščati.¹⁶³ Še vedno pa ni bilo načrta za trajno rešitev, »širšo« streho, zato so poslali Klemenca v Ljubljano z ultimatom: »*Do 15. julija moramo dobiti načrt za streho nad staroslovanskim svetiščem in vso specifikacijo. V nasprotnem primeru, ako ne dobimo načrta, ne upoštevamo nobenega načrta in delamo popolnoma po svoji liniji naprej. Vzrok temu je, da kljub zasilni strehi, ne moremo ohraniti objektov, kakor je potrebno, poleg tega pa zasilna streha ne bo mogla vzdržati zime*«. ¹⁶⁴

¹⁵⁸ ZAP 003612-17.

¹⁵⁹ NMSlo 96/5-47.

¹⁶⁰ IZA 122/47.

¹⁶¹ Prišli so Stjepan Gunjača, Zdenko Vinski, Aleksander Pere, Duje Rendić Miočević, Branka Vikić, Ivo Petricioli, Dušanka Todorović Vucković, Ljubomir Babovski, Irma Čremošnik, Draga Garašanin, Milutin Garašanin, Jovan Kovačević, Rastko Rasajski, Marija Slavnić. Istočasno se je na Ptuj v prvi polovici julija vršil tečaj zgodovinarjev (sto udeležencev), zato jim je bilo težko najti prenočitev.

¹⁶² Predsednik srbske Akademije znanosti in umetnosti, Aleksander Belić, je pisal Korošču, če bi se bil pripravil decembra 1947 udeležiti Kongresa slovanske filologije (etnografija, zgodovina, arheologija, jezik itd.) v Moskvi kot predstavnik jugoslovanske arheologije.

¹⁶³ Ni jasno, kakšne oblike je ta streha bila. Gotovo ni šlo za kakšno večjo in stabilno konstrukcijo.

¹⁶⁴ IZA 123/47.

Naslednji dan, 11. julija, se je na gradu oglašil arhitekt Grajn iz Celja kot svetovalec. Tlak bi bil po njegovem »*najsimpatičnejši*« iz granitnih plošč in zalit z betonom. »*Zemljene stene se morajo rekonstruirati z butom in brezpogojno zgoraj zabetonirati, ker drugače niso dovolj zavarovane*«. ¹⁶⁵ Napredek del je bil do seje 18. julija po Korošču »slab« zaradi kopanja jarkov za odtok vode in ker so delavci ostajali doma zaradi žetve in mlačve. Arhitekt Marjan Mušič še vedno ni prinesel načrta, ¹⁶⁶ zato so začeli na lastne roke z drenažo in tlakovanjem. Korošec ni želel prevzeti »*nikake odgovornosti, ker je on arheolog in ne arhitekt*«. Obregnil se je tudi ob meritve študentov, ki se ne skladajo z njegovimi.

V četrtek, 24. julija, pa se je na ptujskem gradu glede na zapisnik seje odvijala prava drama. ¹⁶⁷ Korošec je rekel, da so bili maja in junija sami in ni imel nikogar, ki bi mu pomagal, dež jim je kvaril vse, dve steni sta se zaradi tega zrušili. Pri Ministrstvu je prosil za pomoč, a je ni dobil. Arhitekta ni dobil, zato je najel Hohnjeca iz Celja. Ta je naredil betonsko ploščo oziroma »*cementni oklep, ki res ni lep, a naj ga ohranijo, dokler ne bo strehe*«. Mušič je opozoril, da armirana betonska plošča leži z vso svojo težo na slabem terenu, zemlja se bo prej ali slej zrušila, plošča pa počila. Smodič je mnenja, da naj se odstrani, na kar je Mušič opozoril, da je to zelo težko. ¹⁶⁸

Mušič naj bi že marca podal okvirna načela za zaščito, a jih niso upoštevali, čemur Korošec pritrdi, vendar da tega niso mogli zaradi vremenskih razmer. Mikuž je pozval arhitekta Mušiča, da predstavi svoj načrt. Po Mušiču mora biti zavarovano območje čim večje zaradi vpliva vlage. Kastelic pravi, da so se odločili za zaščito svetišča, ne rekonstrukcijo. ¹⁶⁹ Doda, da Hohnjec že nekaj časa dela bolj rekonstrukcijo kot zaščito, zato bi moral Mušič čim prej podati svoje predloge. Korošec doda, da so to morali storiti, ker sta zadnji dve nevihti uničili dve steni. Stene so dodajali z glino, ki se najbolj prilega prvotnemu materialu. ¹⁷⁰

Baš je pisal 29. julija Kastelicu razglednico z nadaljnjimi dvomi. »*Ptujski problem smatram, da izvira iz pomanjkanja medsebojnega zaupanja vodilnih oseb ter iz pomanjkanja čuta za odgovornost pred samim seboj in pred javnostjo... Če poznaš li kako južnoslovansko svetišče, bi ti bil hvaležen za navedbo literature. Rujana [Arkona] po mojem mnenju kot analogija za Ptuj ne pride v poštev*...«. ¹⁷¹ Ramovš je pisal 1. avgusta Korošču in mu po prebranih zapisnikih dal vedeti, da je dobil vtis, da se »*vsak skuša otresti te ali one odgovornosti, ali pa da med delavci te in one stroke ni pravega znanstvenega zaupanja*...«

¹⁶⁵ ZAP 003591-92.

¹⁶⁶ Mušič je šele 23. julija pripravil *Razmišljanje o zaščiti staroslovanskega svetišča na ptujskem gradu* (INDOK ni oznake), da bi bil pripravljen na sestanek naslednji dan.

¹⁶⁷ Zbrali so se vsi najpomembnejši akterji, v glavnih vlogah pa so bili Stane Mikuž in Fran Žen za Ministrstvo, Korošec, Klemenc, Berce, Bačič, Smodič in Peček za vodstvo arheoloških izkopavanj, Stele za Akademijo, Kastelic za Narodni muzej in Zavod.

¹⁶⁸ IZA 125/47.

¹⁶⁹ V tem času je prav zanimivo, da sploh ni bilo resnejših dvomov oziroma jih niso izrekli javno. Tako se vsem deli samoumevna zaščita Objekta. Koroščevo beseda je imela težo.

¹⁷⁰ IZA 125/47.

¹⁷¹ NMSlo 27/3-47.

Korošec je 8. avgusta poslal Zavodu (predzadnje) poročilo o izkopavanju. Izkopavanja so se približevala koncu. Glede konzervacije Mušič še vedno ni poslal konkretnih predlogov. Dalje je podal Korošec sledečo izjavo: *»Dokler sem jaz vodja izkopavanj, se bo na terenu delalo po mojih navodilih. Razne izjave, da se premalo briga za halštat in da vsled tega ni potrebno delati po mojih navodilih niso na mestu. Čemu potemtakem imam sodelavce, ako bo vsak delal po svojem... Ni mi do tega ali bodo nosili odgovornost ali ne, temveč hočem rešiti staroslovansko svetišče.«*¹⁷² Ta ost je bila uperjena na tehniško vodjo Rudolfa Berceta.¹⁷³

Še isti dan, 8. avgusta, je Kastelic dobil razglednico od Baša. *»Dragi, včeraj sem ponovno obiskal (z dr. Šijancem) Ptuj in tamkajšnje kopače zaklada ali lovce na skelete ter prazgodovinska ognjišča, kajti arheološka ali celo znanstveno kopanje tega ne bi preveč rad imenoval. Vodji izkopavanj problemi zemlje niti niso jasni, niti se jih ne zaveda. Na moj ugovor, npr. da je to problem, da so pri 8 mrtvecih rimski novci sem dobil odgovor, da kot zgodovinar tega ne razumem, na mojo izjavo, da je »svetišče« sestavni del problema rimskega gradbenega kompleksa, da izjavljam to, ker »svetišče« ne leži v Mariboru.«*¹⁷⁴

V zvezi s konzervacijo so v Ljubljano poslali zemljo v raziskave. Korošec je na to izjavil: *»Z ozirom na vse dosedanje negativne rezultate odločam, da Hohnjec konservira zemljo naprej po svojih konkretnih predlogih. Nepravilnosti, ki bi se pojavile v tem delu, ne pridejo pod kritiko, kakor se je dosedaj dogajalo, ko je vsak kritiziral, bodi pozvan ali nepozvan, bodisi da ima pojem ali nima pojma, a poleg tega ni prinesel drugega konkretnega predloga... hočem rešiti staroslovansko svetišče.«* Kljub opozorilu Berceta, da je formulacija *»temperamentna«* in naj jo prilagodi za poročilo, je Korošec ni prilagodil.¹⁷⁵

Tako je proti temu Berce podal svojo izjavo.¹⁷⁶ *»Izjava dr. Korošca jasno očituje vso nekoncilijantnost. Mnenja ostalih članov vodstva niso prišla do izraza, ker posvetovanj ni bilo... Izjava dr. Klemenca o nepotrebnosti tehniškega aparata je izraz volje delati po morda doslej običajnih načinih ne glede na možnosti, ki so sicer še na razpolago, da je na tem izkopavanju dobil tov. dr. Klemenc vtis, da je tehniški aparat nepotreben, je to možno samo zato, ker ga arheološko vodstvo ni izkoristilo do tiste meje, ki jo nudi... Čas bo pokazal, ali je bilo to izkopavanje kaj drugega kakor znanstveni način pridobivanja dokumentov...«*

Deseta in zadnja seja je potekala dne 14. avgusta na gradu. Korošec je ocenil, da so izkopavanja zaključena. Ostalo je še planiranje terena, konzervacija objektov in streha, prav tako pa bi naj postavili ograjo in zavarovali teren. Tako je predal nadaljnje vodstvo Bercetu, ki naj bi sedaj po svoji liniji vršil nadaljnja tehniška dela

¹⁷² IZA 127/47.

¹⁷³ Zanimivo je brati tudi Bercetov terenski dnevnik meritev, ki ne bi smel biti preveč zanimiv. Po kratkem uvodu Berceta, kjer je opisoval tehnike meritev in koordinatna sistema (sic), je Korošec dodal, kako je bilo to vse zaman in da so rezultati napačni, ker se *»ni delalo po navodilih«*; NMSlo, Arheološki oddelek, Rudolf Berce – terenski dnevnik.

¹⁷⁴ NMSlo 27/4-47. Zanimivo bi bilo preučiti, če je kakšno vlogo igralo regionalno rivalstvo med Ptujem in Mariborom.

¹⁷⁵ IZA 127/47.

¹⁷⁶ IZA 130/47.

v sporazumu s konservatorjem. Berce je sporočil, da se je Ministrstvo odločilo za gradnjo prezimovalne provizorične strehe nad slovanskim svetiščem. Definitivna streha bi se naj začela graditi prihodnje leto.¹⁷⁷ Še nekaj dni po koncu izkopavanja so 18. avgusta odkrili zadnji grob (št. 377).

Na seji Komisije na Akademiji 16. avgusta so bila tema pravkar končana izkopavanja na Ptuj. Korošec je prebral zapisnik seje s 14. avgusta in Bercetovo izjavo s 13. avgusta o nesodelovanju. Klemenc je menil, da je bilo šest ljudi preveč za tehnični aparat.¹⁷⁸ Stele je trdil, da se to vzame na znanje, osebni spori pa niso v pristojnosti Komisije. Debatirali so tudi splošno o vlogi vodje izkopavanja kot avtoritativne osebnosti, ki se mu morajo vsi, tudi tehnični sektor, podrediti. Sledila je daljša razprava o konserviranju, »*ker je ptujski primer poseben in nima primere drugod*«. Glede mesta hrambe najdb so določili ptujski grad,¹⁷⁹ za prioriteto pa postavili izdajo knjige o svetišču.¹⁸⁰

V teh dveh letih so prekopali večino zahodne terase. Nепrekopani so ostali deli, kjer so rasla omenjena zaščitena drevesa in grmi: v jugozahodnem delu velika češnja, ob južnem robu zelenjavni vrt z vrtno uto, severni rob terase pred vkopom med njo in žitnico, zaraščen s smrekama in z grmovjem. Iz statičnih razlogov niso kopali ob stavbah in obzidju, ker so bili v zelo slabem stanju. Hkrati so bile te stavbe naseljene, zato so ostali neprekopani deli zemljišča okoli njih in k njim vodeči dostopi. Ne do konca raziskan je ostal tudi ozek prostor okrog trdnjave in svetišča, da se ne bi rahljala zemlja ob konserviranih zidovih in blokkih zemlje.

Zaščita in zasutje svetišča

Sklenili so torej postaviti zaščitno streho nad svetiščem, kar bi se naj izvršilo po ustnih navodilih in skicah tehniškega vodstva. Dela bi naj bila zaključena do 6. septembra, če bi bilo vreme ugodno. Streha bi pokrivala še grob in ognjišče na severni strani, stranske stene pa bi bile opažene z deskami. V tem času so potem dejansko naredili drenažo za odtok vode in začeli postavljati ogrodje za zasilno zaščitno streho.¹⁸¹ Toda to je bil le začetek mučnega procesa zaščite tega konfliktov polnega Objekta.

Problemi in spori glede zaščite so odmevali širše. Konec septembra 1947 je bilo v Mariboru zborovanje slovenskih zgodovinarjev, ki se ga je udeležil tudi France Stele. Na zborovanju je zastopnik Komiteta iz Beograda Lubinković grajal dejstvo, da se pri vprašanjih zaščite izvajajo sklepi brez Zavoda. V mislih je imel Akademijo in izkopavanja na ptujskem gradu. Stele je odgovoril, da je Akademija letos sploh prevzela to iniciativo in »*nehvaležno odgovornost*« zaradi izrednih po-

¹⁷⁷ IZA 129/47. Širša zaščitna stena, ki bi pokrila tudi zidove »trdnjave«, ni bila nikoli realizirana.

¹⁷⁸ Ptujski muzej je zamujal s plačilom tehniške ekipe, saj so se še dva tedna po koncu izkopavanj, 30. avgusta, pritoževali, da niso dobili nakazila za dva mesca dela.

¹⁷⁹ Ramovš je pisal Mestnemu Ferkovemu muzeju, da so »*izkopanine last Akademije, a imajo vsi predmeti ostati na gradu v pritličju*«. Najdbe so razstavili v viteški dvorani.

¹⁸⁰ ARS ni oznake.

¹⁸¹ ARS 10440/9.

gojev in izrecne prošnje vodstva izkopavanja ter grozečih nalivov, da je pomagala pri razčiščenju načel te zaščite.¹⁸²

Do novembra so izdelali rekonstrukcijo oziroma model svetišča in ga razstavili na gradu (sl. 7). Akademija je pisala Ministrstvu, da spada zaščita pod Zavod in da ne prevzamejo odgovornosti. Letos je namreč ta zaščita le provizorična, naslednje leto bo treba narediti nekaj trajnega. Zavod se doslej ni brigal za zaščito teh spomenikov, ker bi naj po njihovem to sodilo v kompetence Ministrstva. Ramovš je pisal, naj Ministrstvo pove Zavodu, da je zaščita in konzervacija njihova odgovornost.¹⁸³ Korošec je že spisal *Slovansko svetišče*, pripravljali pa so še angleški in ruski prevod.

Slika 7: Model svetišča, ki je bil razstavljen na gradu.¹⁸⁴

A model of the temple exhibited at the castle.

V ponedeljek, 1. decembra 1947, se je odvijala seja Komisije (Akademije), na katero je bil povabljen tudi direktor Zavoda, Fran Šijanec. Po mnenju Komisije naj bi Komisija vršila znanstvena izkopavanja in planirala arheološko delo, Zavod pa skrbel za konzervacijo. Predlagali so takojšnjo vključitev direktorja Zavoda v Komisijo. Šijanec je opozoril na problem Ptuja, potem pa na splošne probleme in smernice za naprej. Korošcu in Klemencu ni bila všeč dvotirnost, da bi se poročila pošiljalo na dva naslova.¹⁸⁵ Šijanec je trdil, da je to nujno, da bi organizirali zaščito. Treba je odpraviti dvotirnost in napisati nov zakon o zaščiti, kar naj bi prevzel France Stele.¹⁸⁶

¹⁸² IZA 148/47.

¹⁸³ ARS 10440/11.

¹⁸⁴ Kader iz filma *Ptuj – zgodovinsko mesto* (1949), kratki dokumentarni reportažni film, Triglav film, Ljubljana. Zanimivo sta pri tem filmu kot strokovna sodelavca sodelovala Baš in Kastelic, a so kljub temu vključili »svetišče«. Za pomoč pri iskanju in digitalizacijo filma se zahvaljujem Slovenskemu filmskemu arhivu.

¹⁸⁵ To je še čas, ko ni bilo kopirnih strojev oziroma so bili le-ti v poskusni fazi v Ameriki, zato je bilo vsako poročilo treba (pre)pisati posebej. Tako je morda bolj jasno nasprotovanje Korošca in Klemenca.

¹⁸⁶ INDOK ni oznake.

Tako so z novim letom (navidežno) dali to zadevo *ad acta*. Toda že v prvi zimi, proti koncu januarja 1948, se je porušil del zunanje ilovnate stene Objekta. Takoj so pozvali Hohnjeca, da bi trajno zavaroval objekt. V pogodbi se je namreč zavezal, da bo objekt stal vsaj eno leto, zdaj pa je začel propadati po manj kot pol leta. Zavod je nato pozval upravnika Smodiča, da bi prevzel nadzorstvo nad nujnimi popravili, ki jih je pravkar začel izvajati Hohnjec. Betonske plošče, ki so pokrivalo na vseh štirih straneh svetišče, je bilo treba v zadostni meri podpreti z lesenimi oporami. Da bi se preprečilo rušenje glinenih sten svetišča, bi naj bilo potrebno celo ostenje opažiti z lesom.¹⁸⁷

Komisija se je ponovno sestala 3. februarja, da bi razglabljala glede zaščite arheoloških objektov na ptujskem gradu. Stele se je obrnil na Zavod, Šijanec pa je prebral (še eno) kruto Kasteličev kritiko. Tudi arhitekt Marjan Mušič je poročal o nepravilnostih zaščite po obisku ptujskega gradu in ocenil, da gre za »*nestrokovno in neestetsko*« delo, čeprav se sam naj ne bi jasno opredelil oziroma predstavil svojih predlogov. Tukaj je očitno Korošec vzrožil, saj je »*v odgovoru polemičnega značaja*« Stele prekinil njegovo izvajanje, ker se mu ni zdelo produktivno.¹⁸⁸

Hohnjec je odgovoril 4. februarja, da ni delal do konca, ker ni bilo materiala in denarja.¹⁸⁹ Ko je on prišel junija 1947, je bil večji del sten že porušen in v vzhodnem hodniku je bilo več kot 60 cm vode. Prav tako naj bi dnevno na tem terenu obračali težke tovarne avtomobile, čeprav je to malo verjetno.¹⁹⁰ Do 11. februarja je Hohnjec južno steno popravil in podprl betonirani tlak nad poškodovanim mestom. Kolavdacijska komisija o zaščitnih delih na svetišču se je zbrala na Ptujju 21. februarja.¹⁹¹ Ogled je pokazal neprimernost zaščite, zato je predstavnik Ministrstva Vladimir Koch formuliral sklep, da mora Hohnjec opažiti stene po navodilih Mušiča.

V času teh napetosti pa se je ponovno pojavil problem vodnega rezervoarja. Korošec je tako pisal 28. februarja Zavodu,¹⁹² da je zvedel, da se bo na ptujskem gradu gradil vodni rezervoar, in sicer na osrednjem notranjem dvorišču gradu; velikost bi naj bila 40 x 40 m. To bi naj na Ptujju delali bolj na horuk, brez da bi obvestili Zavod ali Komisijo, zato je Korošec urgentno ukrepal. Zavod naj bi zahteval situacijsko sliko in gradbeni načrt. Sprva so sicer rezervoar nameravali postaviti na zahodnem platoju, potem na osrednji kopi, na koncu pa so ga zgradili na Panorami.¹⁹³ Korošec je tako najbolj zaslužen, da je grad ohranil svojo podobo.

Baš je na prestopni dan leta 1948 pisal Kastelico razglednico, da bi potarnal glede Koroščeve objave. Večkrat je namreč prebral Koroščevo objavo »*Poročilo o izkopavanjih na ptujskem gradu 1946*«. Zelo je bil nezadovoljen, sploh ker ni v njej pisalo »nič« o ilirski naselbini. »*Kdo je to objavo dal plačat? ...da bi ta revščina ostala doma in da ne bi bila dostopna sedaj vsimu svetu!... Po mojem manjka čut*

¹⁸⁷ INDOK 63/48.

¹⁸⁸ INDOK 63/6-48.

¹⁸⁹ INDOK 63/3-48.

¹⁹⁰ V mislih je verjetno imel »parkirišče« severno od žitnice, torej izven zahodnega platoja.

¹⁹¹ INDOK ni oznake.

¹⁹² INDOK 63/15-48.

¹⁹³ INDOK ni oznake.

odgovornosti tistemu, ki je tretjemu poglavju odprl vrata v javnost in v svet. Ali se sploh arheološka izkopavanja isplačajo, če ne znamo ni ne vemo o njih povedati več in pa drugače ko je to v Poročilu?»¹⁹⁴

Dela na trajni zaščitni strehi se niso mogla začeti, ker so imeli težave z nabavo lesa. Hohnjec je poročal 10. marca, da je v Objektu vse puščalo in da nič ni prav.¹⁹⁵ Sredi marca jim je uspelo končati opaž, a pri južni steni ta opaž ne bi preprečil nadaljnjega rušenja; problem je bil tudi sesedajoči se »tlak« na dnu jarkov. Začela so se dolga pogajanja o postavitvi (trajne) zaščitne strehe oziroma lope nad staroslovanskim svetiščem. Zavod je sklenil pogodbo z mariborskim podjetjem Konstruktor, MLO Ptuj je želela, da gradi okrajno podjetje Ograd, ki je naposled prevzelo gradnjo v sodelovanju s Konstruktorjem.

Potem ko je bil Smodič suspendiran,¹⁹⁶ je Baš julija 1948 prevzel vodstvo ptujskega muzeja z nalogo, da reorganizira administracijo, inventarizira in uredi predmete in skrbi za nove prostore. Toda na Ptuj ni bil najbolj priljubljen.¹⁹⁷ Tako je Kastelicu pisal 12. avgusta razglednico.¹⁹⁸ »Pišem ti iz Danijelovega zverinjaka Ptuja... Ker sem pač jaz sedaj v Ptuj, kjer me nekateri ne pogledajo več, kjer me itak lahko kot pes kost na cesti obirajo po mili volji v moji odsotnosti...« Podpisal se je kot »kandidat za Hagenbecka«.¹⁹⁹

Baš je prevzel delo v nezavidljivih okoliščinah, zato je želel nekaj poudariti. »Ker imamo pri gmoti staroslovenskega svetišča posla s prstjo, ta gmota s prstjo in zaščitno stavbo ne bo zavarovana; kajti kakor nastopa izven strehe vlaga kot rušitelj prstene gmote, podobno bo pod streho suša nastopila kot sovražnik prstene stabilnosti. Zaščito prstene gmote je za to treba študirati še v naprej, da

¹⁹⁴NMSlo 129/2-48.

¹⁹⁵INDOK 63/25-48.

¹⁹⁶Zakaj in točno kdaj je bil Anton Smodič suspendiran, ni jasno. 8. marca 1949 je bil na Okrožnem sodišču v Mariboru obsojen na 6 let prisilnega dela z odvzemom svobode zaradi poneverbe in malomarnosti v službi. Baš se je tudi osebno zavzel za njegov padec. »Radi njegovega početja je muzej trpel veliko škodo. Forminske najdbe so popolnoma uničene.« Vsekakor pa je bilo to tudi v povezavi z njegovim medvojnim delovanjem, ki ga je preganjalo do konca življenja. To se posredno razbere iz virov, saj mora opisovati svojo medvojno delovanje. Smodič je bil aprila 1941 ujet in zaprt v Gänserdorfu pri Dunaju. Verjetno po zaslugi Walterja Schmidja so ga decembra 1941 izpustili; Smodič je Schmidu potem risal predmete; Schmid, *Fortschritte der vorgeschichtlichen Forschung*. Sredi poletja 1944 je Smodič šel k partizanom v Cirkulane in se maja 1945 vrnil na Ptuj. Kljub temu mu to ni pomagalo, saj je nekeje od leta 1948 postal *persona non grata* in marginaliziran do konca življenja; ZAP Osebna mapa Antona Smodiča. Za pomoč pri pregledu gradiva se zahvaljujem Janezu Janžekoviču. Toda kdo ga je obtožil »kolaboranstva«? Tukaj se je treba vrniti na pismo, ki ga je Walter Schmid poslal Jožetu Kastelicu 26. novembra 1946; cf. op. 11. Tam je namreč omenil, da se je »izdal B.S. [Balduin Saria] sam, ker so bili v poročilu stavki doslovno, kakor jih je rabil proti Smodiču«; NMSlo 535/46.

¹⁹⁷Predvidoma so ga sumili, da je ovadil Smodiča. Sicer je imel tudi Baš relativno sporno medvojno zgodbo. Ob obisku Hitlerja v Mariboru, 26. aprila 1941, je bil zadolžen, da bi ga vodil po gradu, če bi firerja to zanimalo. Hitlerja to ni zanimalo, je pa se Baš rokoval z njim. Kmalu potem je bil sicer zaprt, a je bil po zaslugi Mariborčanov že 21. maja izpuščen in se je vrnil v muzej. Za podatek se zahvaljujem Borisu Hajdinjaku.

¹⁹⁸NMSlo 148/45-48.

¹⁹⁹Nemec Carl Hagenbeck (1844-1913) je bil znan krotilec živali in je imel vzdevek »kralj levov«.

bo dokončno rešena.» Tukaj je očitno že imel v mislih in na papirju kritiko, saj je govoril o delovanju vode.

Dela naj bi se (spet) začela 30. julija, čeprav naj ne bi prejeli nobenega materiala.²⁰⁰ Šijanec je pisal 14. avgusta Ministrstvu, naj priskrbi Ogradu material. »*Gradnja zaščitne lope (sl. 8) je zveznega značaja in ima prioritetni pomen.*»²⁰¹ Takratni okrajni zaupnik Zavoda, Smodič,²⁰² je poročal, da naj bi izkopali temelje za betoniranje stebrov, ki bi nosili streho. »*Kakor je bilo že ponovno govora, bomo morali pri žitnici graditi zid in tako popolnoma zapreti dostop do svetišča. Kljub nadzorstvu in ponovnim opozorilom prihajajo ljudje, zlasti otroci k svetišču in poškodujejo salonitne plošče, s katerimi smo pokrili zidove. Odkrivajo tudi pokrite grobove tako, da imamo vsak dan nepotrebno delo. Postavitev zidu, ki zapira teren svetišča, je nujno potreben, kajti ograjo z bodičasto žico so kratkomalo podrli.*»²⁰³

Slika 8: »Svetišče,« pokrto s streho, in nosilne stene za »širšo« zaščitno streho.²⁰⁴
Roofed „Temple“ and load-bearing walls for a „wider“ protective roof.

Takratni upravnik ptujskega muzeja Franjo Baš je pisal 9. septembra Zavodu. Krivda, da les še ni prispel, je bila pri Ogradu, saj niso poslali specifikacije lesnim podjetjem. Tudi on bi se naj trudil za zaščitno lopo, a dela po navodilih drugih,

²⁰⁰ INDOK 63/46-48 in 63/48-48.

²⁰¹ INDOK 63/53-48.

²⁰² Čeprav je bil suspendiran kot upravnik muzeja, je očitno še imel prijatelje na pravih mestih.

²⁰³ INDOK 63/57-48.

²⁰⁴ Rudolf Berce, neg. št. 2159; fotodokumentacija Arheološkega oddelka NMS.

tako da se »vse odgovornosti odklanja«. ²⁰⁵ Baš je tudi prepoznal problem kanala na terenu, ker je voda odnašala teren. Prav tako pa ga je zmotilo zavarovanje z zaščitno lopo, ker bi kvarno vplivalo na spomeniški izraz ptujskega gradu kot celote. ²⁰⁶

V tem času je Baš poslal kritiko Akademiji in Zgodovinskemu časopisu, a ni jasno kdaj. Korošca so o kritiki obvestili in mu jo dali v branje. Po njegovem sta bili zgodovinska in arheološka kritika neutemeljeni, zato je zatrdil: »Z ozirom na to kako je sploh prišlo do kritike, predno je prišlo do »izjave«, smatram, da sem upravičen, da dam tak odgovor, posebno še ker je cela ta kritika neresna.« Kljub temu je ta kritika očitno padla na plodna tla, saj se čuti sprememba odnosa do svetišča. Če so prej govorili o »zaščiti s postavitvijo strehe«, se je zdaj začelo govoriti o »zaščiti z zasutjem«.

Zavod (ravnatelj Edo Turnher in arhitekt Marjan Mušič) in Narodni muzej (Kastelic in Berce) sta marca 1949 vodila diskusijo o Objektu. Mušič je trdil, da je prišlo do ponovne obravnave problema zaščite zaradi varčevanja in zaradi »omajanja znanstvenih izsledkov«. Dodal je, da »se je treba dokopati do resnice, ker nismo šoviniisti kakor Nemci. Imamo dovolj dokazov, da smo tu že 1500 let«. ²⁰⁷ Po Bašu naj bi se izkop zasul z glino in v tlorisu ohranil ter napravila maketa. Turnher je želel, da se najprej razčisti vprašanje, kaj sploh Objekt je.

Kastelic je v tem času obiskal Ptuj v vlogi inšpektorja Ministrstva. »Staroslovansko svetišče na ptujskem gradu bo po sklepu sveta čim prej zavarovano z »naravnim prekritjem« (tako tudi Muzejski svet Zavodu 10. oktobra), in sicer tako da se zunanji zidovi zasipajo z zemljo, slopi, ki jih je lansko leto postavil Ograd pa se podre«. ²⁰⁸ Korošec naj bi popolnoma odstopil od zaščite svetišča že aprila 1949, saj Akademija po njegovem nima nič pri tem.

Ptujski grad je konec oktobra (ponovno) obiskal danski arheolog in arhitekt Ejnar Dyggve. ²⁰⁹ V Ptuj so prišli ob tej priložnosti tudi Abramič, Turnher, Mušič in Kastelic. Diskusija se je vršila v obliki razgovora. Kastelic je zagovarjal tezo profesorja Korošca in podajal njegove argumente. Dyggve je problem poznal, ker je Akademija tudi njemu poslala oceno Baša in odgovor Korošca. V splošnem je Dyggve ponavljal Baševe argumente, na koncu pa povzel, da »kljub najboljši volji ni zadostnih arheoloških dokazov za svetišče«.

Kljub temu je obveljal *status quo*, zato Objekta niso zasuli. Niso bili prepričani o Objektu, zato so želeli pustiti zadevo »odprto« za nadaljnje raziskave. Tako je Berce ocenil še marca 1951, ko je bil na Ptuj. ²¹⁰ Sčasoma pa so pripravili načrt za konzervacijo z zasipom. V osmih letih so ti arhitekturni ostanki propadali, »predvsem notranje prstene stene«. Zavod ni več videl smisla v načrtu zavarovanja iz leta 1947, če se je »izkazalo, da ne gre za objekt, kot so mislili pri izkopavanjih.« ²¹¹

²⁰⁵ INDOK 63/59-48.

²⁰⁶ Če pustimo za trenutek ob strani vprašanje smiselnosti zaščite Objekta, se tukaj vidi konfliktnost kulturne dediščine. Vedno je namreč treba pretehtati različne interese in vidike njene ohranitve.

²⁰⁷ INDOK ni oznake.

²⁰⁸ INDOK 39/3-49.

²⁰⁹ INDOK ni oznake.

²¹⁰ INDOK 131/3-51.

²¹¹ INDOK 12/13-54.

Tako je konec maja 1955 pisal ravnatelj Zavoda Turnher Mestnemu muzeju Ptuj glede zasutja,²¹² ki bi bila razpoznavna od samega objekta, stene bi se prepojilo z apnom, na dno postavilo bakrene plošče. Na teren bi se dal obris arhitekture s kamnitimi ploščicami: tlorisi poznoantičnega kastela, »zgodnjesevrednjeveškega izkopa« in bazilike.²¹³ Strokovno nadzorstvo je prevzel Kastelic, ki se je med deli poleti osebno ogledal, neposredno nadzorstvo pa Bernarda Perc iz ptujskega muzeja. Zasutje je izvedel Mestni muzej v Ptuj (Gojkovič in Lah), stroške pa kril Zavod; za zasipavanje naj bi uporabljali buldožer. Avgusta 1955 so dokončno pokopali »svetišče«.²¹⁴

Kratka kritika izkopavanj, dokumentacije in objav

Na tem mestu samo na hitro ocenim izkopavanja in predvsem stanje dokumentacije ter objave. Pri tem se osredotočim na stvari, ki jih zgornji kritiki še niso izustili. Datumi začetka in konca del ne bi smeli povzročati preveč preglavic, a se praktično v vsaki objavi in viru pojavi drug datum. To sicer niso najbolj bistvene informacije,²¹⁵ a dobro ilustrira neenotnost dela in objav. Tako je razvidno iz skic presekov, da so recimo risarji (tečajniki in študenti) morali upoštevati dve različni legendi za plasti, eno za Korošca, drugo za Klemenca. Potem morda sploh ne bi smelo preveč presenetiti, da imamo tudi različne tlorise.

Noben tloris ni popoln, zato je treba izvesti ne samo revizijo dokumentacije, ampak določena območja ponovno izkopati, da bi videli, kaj so odkrili. Tako se npr. v Koroščevem prvem objavljenem poročilu pojavi naslednji odstavek: *»Središče grobišča je moralo ležati na južnem delu, verjetno na kraju, kjer je bilo kasneje v 18. ali 19. stoletju sezidano poslopje, ki je deloma še danes ohranjeno ali pa so se ohranili vsaj še temelji. Pri zidavi tega poslopja so bili uničeni tudi skoraj vsi grobovi, samo tu in tam se je pod temelji ali pa med njimi ohranil še kak kos okostnjaka«*.²¹⁶ Te stavbe oziroma teh temeljev ni na nobenem tlorisu; prav tako jih izkopavalci ne omenjajo v sprotnih poročilih.²¹⁷

To ni edini novejši objekt, ki bi naj bil odkrit, a so jih preprosto pozabili vrisati v tlorise, posledično pa jih danes sploh ne upoštevamo pri interpretacijah. Tako Klemenc omenja, da so na severozahodni strani rimske trdnjave odkrili ostanke

²¹²Ta predlog je bil poslan tudi Sekciji za arheologijo SAZU in posledično Josipu Korošču, ki se je »strinjala« z zasutjem kot načinom konservacije. Sekcija oziroma Korošec je odgovoril pasivno agresivno: *»vaš dopis... smo smatrali kot dokončen sklep«*, *»za kar ni bil potreben še kak pristanek ali predlog sekcije. Sekcija se strinja...«*; INDOK 15-39/55.

²¹³INDOK 88/3-55. Še danes vidno na aero- in ortofoto posnetkih zahodnega platoja.

²¹⁴INDOK 334, 339, 352, 393/55.

²¹⁵Zanimivo je tudi, da so izkopavanja leta 1945 po vseh virih končali 15. avgusta, zadnji skelet (377) pa našli tri dni kasneje, 18. avgusta; IZA Terenski dnevnik 1947.

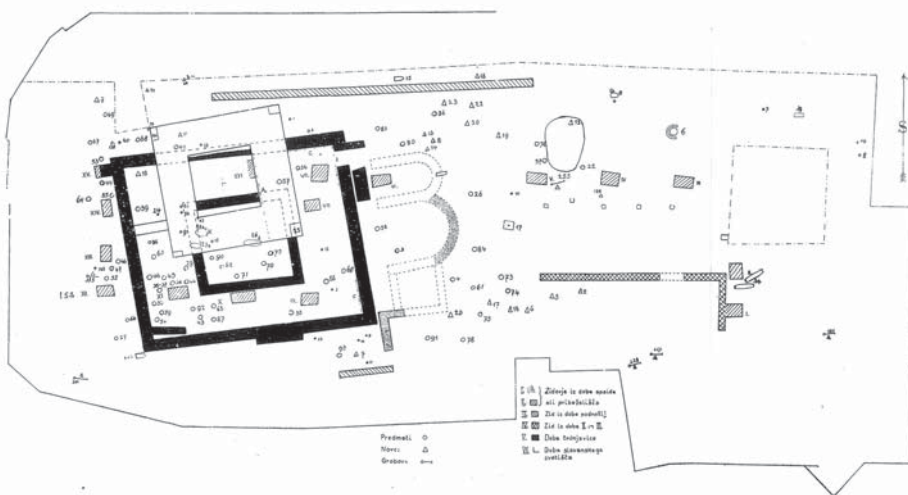
²¹⁶Korošec, *Poročilo o izkopavanju*, 7; cf. Korošec, *Staroslovansko grobišče*, 11-12.

²¹⁷Predvidoma gre za oranžerijo (*Orangerie*) oziroma rastlinjak (*Glashauss*) Lesliejev, ki se omenja v spisu o nujno potrebnih gradbeno-vzdrževalnih delih iz leta 1817. Za pojasnitev se zahvaljujem Branko Vnuku.

novejše stavbe. Pri gradnji temeljev za to »moderno zgradbo« niso kopali globoko in niso porušili rimskih zidov. Zgradba naj bi stala severno, zahodno in južno okoli severozahodnega vogala rimske trdnjave. Pri gradnji naj bi se naslanjali na temeljne rimske zidove in kamnite gmote ter jih vzdali v zid moderne zgradbe.²¹⁸

Za odtенок manj sporen objekt je starokrščanska bazilika oziroma apsida, a to le zaradi dejstva, ker sploh ni jasno, ali je apsida obstajala ali ne; tako se na nekaterih načrtih sploh ne pojavlja. Z nastopom »pobožnega« Klemenca²¹⁹ sredi oktobra 1946 se začne v poročilih pojavljati apsida oziroma »starokrščanska bazilika« (sl. 9). Le-ta naj bi stala nekako v sredini prekopanega prostora, pomaknjena proti južnemu robu planote, kjer so kopali že sredi avgusta 1946, a je ostali arheologi niso videli oziroma so resno dvomili v njen obstoj.²²⁰

Sam Klemenc priznava, da je »ohranjenih prav malo njenih sledov, pač pa nekaj več ostankov«, to so »jarki temeljnih zidov«, grajeni iz barbarskega peščenjaka (in ne oblic kot »trdnjave«). Vmes so »večji presledki«, zato je načrtkani načrt dal le okvirno podobo bazilike. Klemenc je ugotovil celo dve apsidi s polkrožnima zaključkoma na vzhodu; kjer bi »moral« biti tretja apsida, je bilo »več četverkotnih prostorov«. Apsidi in zgradba na njuni južni strani bi se naj nadaljevale v treh ladjah, od katerih ni ničesar ohranjenega, ker bi naj baziliko porušili pri gradnji »trdnjave«.²²¹

Slika 9: Klemenčev tloris oziroma njegovo videnje zahodne planote.²²²
Klemenc's ground plan or his vision of the western plateau.

²¹⁸ Klemenc, *Staroslovansko grobišče*, 7. Verjetno gre za kak manjši baročni paviljon.

²¹⁹ Vprašanje je, če je bil »dovolj pobožen« oziroma pristranski, da je videl, kar je želel. Če pogledamo njegovo bibliografijo, je videti, da so bile poznoantične cerkve njegova strast in jih je iskal vso življenje. Tudi Udbin ovaduh na FF »Andrej« (Fran Petre) je izpostavil, da je zelo veren in pobožen; Movrin, *Fran Bradač*.

²²⁰ Klemenc, *Ptujski grad v kasni antiki*, 9.

²²¹ Ibid.

²²² Ibid., načrt 1.

Prav tako niso našli nobenega tlaka bazilike, a so sekundarno odkrili »*večje in manjše komade mozaika povsod med žganino in sipino*« in »*več kosov rdeče barvanega ometa*«. Vse to naj bi razodevalo »*zelo soliden način zidave pri zidanju zgradbe za cerkveno rabo*« z žganim apnom. Ključni za njegovo interpretacijo teh ostankov kot bazilike so sicer »posredne« najdbe »cerkvenih predmetov«, posebno ostanki dveh oltarjev (oltarjevo podnožje in del gornje oltarne plošče oziroma menze).²²³

Razumljivo, da so kasnejši posegi močno preoblikovali in »zakomplicirali« teren za arheologe, toda v nobeni objavi ni celotnega poteka izkopavanj in odkritij. Vse je treba prelistati, združevati in še kaj sklepati, da prideš do ene bolj ali manj verjetne slike, pa še takrat imaš občutek nepopolnosti oziroma selektivnosti informacij, ki so jih odkrili in zapisali. Nikoli se namreč ne bo vedelo, česa niso zapisali, kar pa nevarno široko odpira številna vrata prav tako številnim interpretacijam. Če parafraziram ameriškega skladatelja Cola Porterja (1891–1964) (*almost*) *Anything Goes*, ki bi lahko bila spremna glasba povojnih izkopavanj.²²⁴

Daleč od zaključka...

Po zapletih v drugi polovici štiridesetih let in zasutju Objekta sredi petdesetih se arheologi dolgo niso vračali na zahodni plato. Šele v sedemdesetih in osemdesetih so ponovno izkopavali na zahodnem platu in odkrili skupno še 51 skeletnih grobov, tako da zaenkrat stoji število grobov na zahodnem platu pri številki 428.²²⁵ Ta izkopavanja so potekala večinoma na obrobju in se načeloma Objekta ne bi smela dotikati. Zakaj načeloma? Ker je leta 1979 ena izmed teh izkopavanj vodila Paola Korošec, ki bi naj nedokumentirano (ponovno) izkopavala tudi območje okrog Objekta.²²⁶

Ta potek in ozadje izkopavanj je nujni temelj za raziskavo in razumevanje Objekta. V drugem delu se posvetim samemu Objektu in argumentom *pro et contra* interpretaciji Objekta kot svetišče. Najprej predstavim še ozadje debate same in anketo, ki jo je Akademija poslala arheologom po Jugoslaviji in vzhodni Evropi. Pokažem, da so imeli na Arkoni pravzaprav zelo podoben primer, ko je Schuchardt našel, kar je iskal. Potem se posvetim arheološkim argumentom. Na koncu umestim Objekt in zahodni plato v širši prostor in ponudim svojo interpretacijo dogajanja na Ptuju v tem času.

(Seznam virov in literature ter povzetek sledita v 2. delu razprave, ki bo objavljen v naslednji številki Zgodovinskega časopisa)

²²³ Ibid., 9–18.

²²⁴ Šalo na stran, držim se reka francoskega misleca Henrija Poincaréja, ki ga je leta 1901 zapisal v knjigi *Znanost in hipoteza*: »O vsem dvomiti in vse verjeti sta dve enako udobni razrešitvi, ker prva in druga ne terjata, da človek misli.« Tako bom poskusil pretrsti vsako informacijo posebej na primernem mestu.

²²⁵ Tomanič-Jevremov, *Ptuj*. Tušek, *Zaščitno izkopavanje*. Korošec, *Sistematske raziskave*. Ciglencečki, *Ptuj*. Tušek, *Ptujski grad*. Korošec, *Nekropola na ptujskem gradu*.

²²⁶ Za informacijo se zahvaljujem Mojci Vomer Gojkovič, ki je takrat sodelovala pri izkopavanjih kot študentka.

ISSN 0350-5774

ZČ | Ljubljana | 71 | 2017 | št. 1-2 (155) | str. 1-302